

Аҳмад Аъзам

Новеллалар:

Нима қилиб қўйган эканман?
Гул кўтариб кетаётган эркак
Кетган биров эди
Ваатан ҳақида ёзишга кучим етмаган шеърим
Ўзим билан ўзим
Одамовига учёқлама қараш
Қулф тили
Бири кам дунё

НИМА ҚИЛИБ ҚЎЙГАН ЭКАНМАН?

новелла

Бугун эрталаб бетимни юваётиб бирдан ишга боргим келмай қолди, ўзи ҳар куни шундай бўламан, кеч ётаман-да, кейин эрталаб туришим қийин, эй, худо, яна шу ишга боришим керак, а, деб жойимдан қўзғалгим келмайди, ишқмасликдан эмас, ҳар куни бориб, ҳар куни бир хил иш қилишдан кўнглим қолган, лекин, бари бир, тураман, чой-пойимни ичиб, отланаман, шунга, яъни ишга боргим келмаслигига, лекин, бари бир, ишга боришга ўрганиб кетганман. Ҳар куни шу аҳвол, ишга борганимдан кейин, нимадир бўлса, кимдир бўшаса, кимдир янги келса, жилла қурса, ҳамкасбларнинг бирови тўй қилса ё... хуллас, доимги ишимизда жиндай ўзгариш бўлса, ишхонанинг ҳамишалик ҳаётига сал бошқача мазмун киргандек туюлади-да, яна ҳаммаси ўша-ўша изига тушиб кетаверади. Бадга уриб қолган, боргим келмайди, ё тангрим, наҳотки бир умр бир хилда яшаб ўтиб кетаверсам, дейман-да, шу умримдаги бир хилликни қандай ўзгартиришни билмай, қийналиб боравераман.

Бугун эса бетимга совуқ сув тегдию бирдан ишга боргим келмай қолди. Ишга бормаганимда ҳам, бир кун-икки кун, боринг-ки, бир ҳафта бормасман, лекин бари бир, бошқа борадиган жойим, қиладиган бошқа юмушим йўқ, бари бир, бораман, лекин худди шу бугун орқамдан милтиқ тирашса ҳам, бормайман, тўпга солиб, ишхонага қаратиб отсалар ҳам, тушмай, ҳавода бир айланиб келиб, бари бир, уйга қайтиб тушаман, дедим.

Бемалол ўтириб, чойни хотиржам қайтаришимдан шошмаётганимни хотиним ҳам сизди шекилли:

- Тинчликми? – деди.
- Тинчлик, - дедим.
- Сизга нима бўлди? – деди у.
- Ҳеч нарса? – дедим. – Ишга боргим келмаяпти.

Хотиним менга қандайдир бегона қаради-да:

- Нимага бундай қияпсиз? – деди.
- Нима қилибман? – дедим. – Шу, бугун боргим йўқ. Бўзчининг моқисиманми, бораман-келаман, бораман-келаман, бугун бормай-чи, - дедим.

- Бормасангиз бормассиз, лекин... ҳайронман сизга, - деб у бир хавотирли гап қилди.

- Ўзи ҳар куни боргим келмайди, бугун эса бормайман, бор гап шу, нимасига ҳайрон бўласан? – дедим.

- Бормайман деганингизга эмас, ўзингизга хайронман, - деди хотиним.
- Э-э, қўйсанг-чи, ўзим ўша ўзим-да, - дедим.

Хотиним менга ғалати қараб қўйди.

“Қизиқ, одам бир кун ишга бормайман деса, бошқача кўринар экан-да, кел, эрталабдан кўнглини хира қилмай”, деб ўйладим.

Хотиним ишга кетди, болаларим мен тургунча ўқишига жўнаган, уйда бир ўзим қолдим. Зерикиб уйдан чикдим, ховли, ҳамма нарса жой-жойида турган бўлса-да, кўзимга бўм-бўш кўринди, бостирма тагидаги машинам ҳам тўрт ғилдирагини ерга тираб, маънисиз жим қотган, кечаси бостирма ёғочида тунайдиган бемаъни мусичалар томига, орқа ойнасига шапалоқ-шапалоқ қилиб ўтириб ташлаган, ҳозир калитини бурасам, ҳар кунгидагидек гурилламайдигандек туюлди.

Енгил шабада сезилади, сўридаги токнинг куруқ хазонлари титрайди, ҳаво чалакам-чатти хира булут, на очиқ, на бузуқ.

Дарвоза эшигини очиб, қарадим, ҳеч ким йўқ, маҳалладаги катталар ишга, кичкиналар ўқишига кетган, кўчага, ҳў, ҳали, тушдан кейин жон киради, ҳозир сўрашадиган ҳам одам кўринмайди.

Ўйланиб турган эдим, уй томондан зинг-зинг этган бир товуш келди, ҳаёл билан аввал англамадим, кейин билсам - телефон! Югурдим, Фахриддин экан.

- Ў-ў, ака, бир сўраб қўяй деб, телефон қилсам, ишхонада йўқсиз, - деди.

- Бугун ўзимга бир дам берай дегандим, - дедим.
- Сал товушингиз бошқача, нима бўлди ўзи? - деди Фахриддин.
- Йўғ-э, ҳеч гап, - дедим.
- Одам хавотир олади, ака, билиб қўяй деган эдим, - деди Фахриддин.
- Тинчлик, тинчлик, раҳмат сўраганингизга, - дедим Фахриддинга.

Одамохун, яхши йигит шу Фахриддин, кўнгил сўраб туради доим. Одамнинг шунақа укалари, дўстлари бори яхши-да, ўзингни ёлғиз билмайсан. Хуршид, Мурод, Назар, Иброҳим, Фарход, Нормурод, Нажмиддин ака, Эркин - ҳаммаси шунақа, кўнгил яқин одамларим. Одамнинг мингта таниши бўлади, юзтаси билан сўрашиб юради, лекин ҳақиқий дўсти унча кўп эмас, беш-олтита, борингки, ўнта.

Худди шуни ўйлаб турган эдим, кўнглимдагини сезгандек Рустам ака сим қокди.

- Ҳа, қалай? Тинчликми? Ишда йўқсиз? Одам соғиниб қолар экан, мундай гаплашиб турайлик, - деди.

Унга ҳам, ҳа, бугун шунақа-шунақа, деб тушунтирдим.

- Ўйлайверманг, одам ўзига ҳам қараши керак, - деди Рустам ака.
- Ўйлаганим йўқ, - дедим.

Рустам аканинг гап оҳангида нимадир бордек туюлди, лекин парво қилмадим, у киши ўзи шунақа - доим меҳрибон, одамни авайлагиси келади, шунчаки айтяпти-да деб ўйладим. Лекин сал ўтмай телефон яна жиринглади, Фарход экан.

- Нега ишга бормадингиз? - деди. - Нима қилиб қўйдингиз ўзи?

- Ҳеч нарса қилганим йўқ, ишга чиқмадим, шу холос, - дедим.

- Буни айтмаяпман, - деди Фарҳод .

- Нимани бўлмаса? – дедим.

- Бир гап юрибди, хайрон бўлдим? Ҳа, майли, олдимда одамлар бор, ўзим телефон қиламан, - деб Фарҳод гўшакни қўйиб қўйди.

Фарҳод ҳам қизиқ, бир гапни бошлайди-да, узиб қўяди, кейин ишга чалғиб, эсидан чиқиб кетади, топиб, боя нимани айтмоқчи эдингиз, деб сўрасангиз, “Қачон? Қайси гап эди ўзи?.. Э-э, ҳа, у-ми, ҳал бўлди”, дейди. Бирон ишингизга ўзи жон куйдириб ёрдам бермоқчи бўлса ҳам, қайтақайта эсига солмасангиз, унутиб қўяди, кейин “Мингта ишим бор, калла қоладими, нега айтиб турмадингиз?”, деб дўқ уради.

Фарҳод қанақа гапни айтмоқчи экан, деб ўйлаб, яна ўзимни бирон нарса билан чалғитсамми, деб турган эдим, телефон жириглади, Фарҳод, ҳозир нима дедим, деб сўрайди, деб ўйлаб, гўшакни олсам, бошқа одам, овози сал танишроқ.

- Салом, ў-ў! Мени танияпсанми ўзи? – деб сенлади.

- Танигандайман, - дедим дудмол қилиб.

- Унда, айт, қани, кимман? – деди.

Ноқулай бўлдим, эзмаланмай, ўзи айта қолса ўларми экан.

- Ҳа, жўра, бунақа кипсан? Сен билан жўрамиз деб, юардим, хайрон бўлдим, бунақа одам эмас эдинг-ку...

Бу валдирвоқи билан қачон жўра киришган эканман деб, энсам қотиб туриб, бирдан эсладим – Бутунбой, синфдошим.

- Э-э, Бутунбой! Қайдан телефон қияпсан? – дедим.

- Танигинг ҳам келмади-я? - деди Бутунбой. – Шу ерда, “Чинобод”даман, ҳақ берсамми, деб ишингга телефон қилсам, йўқ экансан. Бир оғиз айтсанг бўларди, ўлар жойда эмасман, маслаҳатлашардик.

Бутунбой азалдан шунақа: мактабдалигимизда ҳам нима қилмайлик, менга олдин айтмабсизлар, деб аразлар эди, тўққизинчи синфда Карим Маърифатни яхши кўриб қолган экан, шу Бутунбойнинг қулоғига етибди, танаффусда уч-тўртовимиз бошқа нарсаларни гапириб ўтирганда, бирдан Каримга: “Нега менга айтмадинг?”, деб тумрайди, Карим қулоғича қизариб кетиб: “Нега айтишим керак? Сенинг қизими у?”, деди, Бутунбой эса астойдил йиғламсираб, “Ахир, жўрамиз-ку, Маърифат ҳам биз билан битта синфда ўқиса, бир оғиз маслаҳат солсанг, ўлар жойда эмасман-ку, одамни бунақа четга суриб қўйиш яхши эмас-да”, деди. Бутунбойга ҳамма жўра, ҳамма қиладиган ишини олдин унга айтиши керак, лекин у туманда турса, икки йилдан бери кўришганимиз йўқ, нима қилиб қўйибману унга нима деб маслаҳат соламан?

Ҳай, аразлама, мен ҳеч нарса қилганим йўқ, шошма, деб тушунтиргуним-ча, “Ҳа-а, айтгинг келмаяпти, сенга мен одам эмасман-да, а”, деб у гўшакни қўйиб қўйди.

Бутунбойни аразлатиш ҳам, кўнглини олиш ҳам осон, эрта ё индин “Чинобод”га борсам, ҳаммаси жойига тушади, лекин унгача етган гапнинг ўзи нима экан, ишхонага телефон қилиб сўрасамми, деб чоғланиб турган

эдим, телефоннинг ўзи жиринглади. Хуршид экан.

- Ўй, менга қаранг, яна нима қилиб қўйдингиз? – деди у дабдурустан.

Хуршид ўзи шунақа, мен билан тутун қайтариб гаплашади, жуда калинмиз, мендан икки ёш кичкинаю лекин акасиниб, мендан доим хавотирда, мен-ку, унга зарарим тегадиган бир нарса қилмайман, лекин нукул: “Ҳеч тинч юрмайсиз, одамни жуда қийнаб юборасиз-да”, дейди, тўғри йўлда кетаётган бўлсам ҳам, ишқилиб, тўғри юринг-да, деяверади. Машина олаётганимни айтганимда, “Энди одамни тоза тамом қилар экансиз-да”, деди, “Машина оладиган мен-ку, нега сиз тамом бўласиз?”, десам, у: “Ҳайдашни билмайсиз-ку!”, деди, мен: “Ола солиб ҳайдаб кетавермайман, ахир, ўрганаман, мактабида ўқияпман-ку!”, дедим. “Пиёда юришингиз шунча ташвиш эди, энди буёғи юрак оғриғи экан-да”, деди у. Хафа бўлдим, “Ў, жўра, қачон, нима қилиб сизнинг юрагингизни оғритдим?”, дедим. У бўлса уф тортиб, “Шу кетишингизда сиз бир куни бир нима қилиб қўясиз, унгача мен юрагимни чангаллаб кутиб ўтиришим керак”, деди.

- Ҳеч нима қилиб қўйганим йўқ, Хуршид, - дедим. – Нега бу ҳаммаларинг сўрайсизлар?

- Яна кимлар телефон қилди? – деб сўради Хуршид.

- Ўнтаси! – деб зарда қилдим. – Ҳаммаси нима қилиб қўйдингиз дейди!

- Ана, айтмадимми? – деди Хуршид. – Бир нарса қилиб қўйгансизки, буни битта мен айтмаяпман.

- Хўп, Хуршид, мен нима қилиб қўйганимни билмайман, сизлар билсангиз айтинг: нима қилиб қўйибман ўзи?

- Ўй, қизиқ одамсиз-да? Ўзи кечаси билан юрагим санчиб чиқди, эрталаб дўхтирга ҳам ўтдим, асабийлашгансиз, дейди, асабим бузилганининг сабабини тополмадим, гап бу ёқда экан-да, одамни қийнашни қачон бас қиласиз? - деди Хуршид.

- Хуршид, жон дўстим, ҳеч нарса қилиб қўйганим йўқ, уйимда бир кун тинчгина ўтираман деган эдим, бўлгани шу, сизлар бўлса...

- Сизлар, сизлар эмиш, - деб Хуршид гапимни бўлди, - сизга фақат ўзингиз бўлса, одамни аяшни билмайсиз...

Хуршид аччиқ қилиб гўшакни қўйиб қўйди.

Бунинг иддаосини қаранг! Тавба, нима қилиб қўйган эканман? “Нима қилдингиз?” ҳам эмас, ҳаммаси “Нима қилиб қўйдингиз?” дейди-я! Худди мен оғир бир жиноят қилган ё бир бегуноҳни билиб ўлдириб қўйгандек! Бугун ишга бормаганимга осмон узилиб ерга тушмагандир, ахир? Ўзи ишхонада қиладиган айтарли ишим ҳам йўқ, бир ойлик ишни бир ҳафтада, каттиқ ўтирсам, икки-уч кунда саранжомлаб, бемалол юраман, юзтанинг биттаси ходимман, ҳафта-ўн кун бор-йўқлигим ҳам билинмайди, хайронман, ё бирон гап чиқдимикан, деб телефонга қўлимни узатган эдим, ҳали гўшагини ушламасимдан ўзи жиринглаб юборди, юрагим ўйнаб кўтарсам, яна Хуршид!

- Ўв, - деди Хуршид боягидан сал мулойимроқ.

- Ҳа, Хуршид? – дедим.

- Шу, жўра, аччиғим чиқиб, қаттиқ гапирибман, узр. Мана, яна дори

ичиб олдим, - деди. - Энди жўраларни ўзгартирадиган ёшда эмасмиз, у ёшлигимизда олдимизда вақт кўп, жўраларни бемалол янгиласа бўларди. Бу ёғига сараланиб қолдик, боримиз шу, бир-биримизни авайлашимиз керак. Дўстлик ҳам умрга ўхшайди, орқага қайтмайди, тўғрими?

- Тўғри! – дедим таъсирланиб.

- Тўғри бўлса, жўраларнинг кўнглига ҳам қаранг-да, – деди Хуршид. – Мен сизга керакманми ўзи?

- Ҳа, кераксиз, - дедим.

- Унда сиз ҳам менга кераксиз, кўп қийнаманг, - деди Хуршид.

- Хуршид, жон оғайни, нима қилдим ўзи сизни қийнаб қўйган? – деб ялиндим унга. – Мундай тушунтиринг, нима гап ўзи?

- Оббо, яна қайтадан бошляпсизми? Қўйинг шуни,– деб Хуршид яна хуноб бўлди. – Ахир, сиз бир нима қилиб қўйсангиз, мен шунчаки ўзимни авайлаб ўтиролмайман, биласиз-ку, илтимос...

Хуршид яна бир оз дард қилди, уни аяб, ҳам бари бир, ундан бошқа гап ололмаслигимни билиб, нима қилиб қўйганимни сўрамадим.

Гўшагини қўйишим билан яна телефон жиринглади, бунга ҳам бир гап бўлган шекилли деб ўйлаб, яна кўтардим. Укам экан. Кўнглим сезганидек, бу ҳам сўрашмаёқ:

- Ака, нима қилиб қўйдингиз ўзи? – деб шу гапни бошлади. – Бизни ўйлаш сизда сира йўқ экан-да шу. Отамиз нима деб васият қилганлар сизга? Шу укаларингга қара, қарамасанг, ҳаммаси ҳар хил йўлга кириб кетади, деб бизни сизга топшириб кетганлар, ахир! Сизнинг эса қилиб юрганингиз тескари, сизга қараб юришимиз керак...

- Ҳеч нарса қилиб қўйганим йўқ, мени эшитсанг-чи, - деган эдим, гапимни кесди.

- Йўқ, эшитмайман! Сиз мени эшитинг, – деди. – Доим шунақасиз, мен бунақа қилсам, укаларимга нима бўлади дейиш йўқ, ўз билганингиздан қолмайсиз. Худди сизга ука бўлганимизга биз айбдордек.

Жаҳлим чиқиб кетди:

- Ўв, менга қара! – дедим.

- Қарамайман! Шу вақтгача қарадим, етади, - деди укам.

- Қарамасанг қарама! – дедим. – Нима, отаммисан, нукул ақл ўргатасан, мен сенга ёш бола эмасман-ку! Нега тушунмайсан? Мен ҳеч нима қилиб қўйганим йўқ! Жимгина ўтирибман, аҳмоқ!

- Э-э, ўзингиз... - Укам мени ҳам “Аҳмоқ” демоқчи эди, ўзини тутиб қолди. – Мен куйинганимдан айтяпман, одамларнинг оғзи бор, фалончининг акаси шунақа қилиб қўйибди, деган гап яхшими? Мен нима деган одам бўламан, ахир?

- Ҳеч нарса, укам, одамларга бу билан бир қориндан талашиб тушганмиз, лекин ака-ука эмасмиз, дейсан, бўладими? - деб узиб олдим укамни.

- Сизчалик тил билмаймиз, майли, ака, сиз доно, биз аҳмоқ, - деб укам аразлаб гўшакни қўйиб қўйди.

Ҳамманинг укаси шунақамикан, худди мен олдин туғилиб, унга

тегишлигини ўзимники қилиб олгандек гапиради-я! Баъзан алам қилади, баъзан эса, укам-да, жони ачиганидан гапиради, деб шайтонга ҳай бераман. Фақат ҳозиргиси жуда ошиб тушди, майли, ўзига келиб қолар, укам-да, арази неча кунга борарди. Лекин ўзи нима қилиб қўйган эканман? Ё ишхонада бирон гап чиқдимикан?

Ишхонага сим қоққан эдим, гўшакни Нажмиддин ака олди, саломлашганимдан кейин сўрадим:

- Нажмиддин ака, ишхонада нима гап?

- Ишхона жойида, укажон, ўзингиз-чи? - деди Нажмиддин ака.

- Мен ҳам жойимда, яъни уйимдаман, ўтирибман, - дедим. – Ҳаммаси телефон қилиб нима қилиб қўйдингиз, деб сўрайди, ҳайронман.

- Мен ҳам ҳайрон ўтирибман, - деди Нажмиддин ака, - бир нима қилиб қўядиган одам эмас эдингиз, деб.

- Ўзи нима қилиб қўйган эканман, сўранг-чи? Ё борайми ўзим? – дедим.

-Йўқ, келиб юрманг, шу ердამиз-ку, сиз бир нима қилиб қўйсангиз, шундай қараб ўтирмасмиз? - деди Нажмиддин ака.

- Нима қилиб қўйганман ўзи? Ҳамма сўрайди, ҳеч ким бир гап айтмайди-я, – дедим.

- Майли, - деди Нажмиддин ака майинлик билан, - кўп ўйланманг, балки ўтиб кетар.

Ана холос! “Ўтиб кетар”, дегани нимаси? Нажмиддин ака босиқ-вазмин, унча-мунчага очилавермайдиган одам, менга таскин бериб гапиряптими, бир нарса қилиб қўйганга ўхшайман. Ё шу яқин-ўртада биронтанинг кўнглини оғритдиммикан? Тўғри, тилим ёмон, гоҳида ҳазилимнинг таги зил чиқади, ўзим ҳам билмай қоламан. Уч-тўрт ой олдин ишхонага келган бир танишим кўпчиликка гап бермай, ўзиникини маъқуллаб ўтирган экан, мен кириб: “Нима баҳс ўзи?”, десам, у “Булар мен билан баҳслашади-я, ахир, ҳар куни йигирма тўрт соат ухламай илм қиламан, биламан бунини”, деди, тилим кичиб, “Бу одам билан баҳслашманглар, ҳар куни йигирма тўрт соат ухламай илм қиладиган одамдан ҳар гап чиқиб кетиши мумкин”, деган эдим, ҳамма кулиб юборди, ўзи ҳам, сал ранги ўзгарди-ю, қўшилиб кулди, лекин уч кундан кейин азда-базда хонамга бостириб кириб, “Нега мени ўша куни кўпчиликнинг олдида ерга урдингиз?”, деди, “Э-э, қўйсангиз-чи, қанақа ерга уриш, ҳазил-ку?”, десам, у: “Йигирма тўрт соат ухламай илм қиладиган одамдан ҳар гап чиқиб кетиши деганингиз ҳазил эмас?”, деди, “Бўлмаса, нима?”, десам, “Сиз мени жинни деддингиз!”, деди, “Қўйсангиз-чи, шуни ҳам кўнгилга оласизми? Ҳай, кулишдик-да, кулмасак, бу дунёда зерикиб кетамиз-ку”, десам, “Сиз одамнинг устидан куляпсиз-ку”, деди, “Хўп, оғайни, тегиб кетган бўлса, узр, кечиринг”, десам, “Сиз аввал одамни ўлдириб, кейин, узр, ўлдириб қўйибман, деяр экансиз-да, а? Йўқ, узрингизми пишириб енг!”, деди, “Хўп-э, нима қилай бўлмаса? Ўша одамларни тўплаб, “Оғайнилар, бу одам жинни эмас экан”, деб айтайми”, десам, “Мана, шу гапингиз билан ҳам одамни майна қияпсиз”, дейди! Хуллас, у десам, бу деб, кайфиятни бир тийин қилди, “Э-э, ҳар куни йигирма

тўрт соат ухламай илм қиладиган одам жинни бўлмай, нима бўлади, боринг, бир тўйиб ухланг, тузалиб кетасиз”, дедим. Ўзи яхши одам, қуюқ сўрашиб юрардик, лекин шу билан орамиз бузилиб қолди, энди мени кўрса, ола қарайди. Лекин кейинги кунлари бошқа яна бировга ёмон гапирганимни эслолмайман. Булар ҳам нима қилиб қўйдингиз деб, бошқа одамга бир нима қилиб қўйганимни эмас, ўзим нима қилиб қўйганимни сўрашяпти. Бировга бир нима қилиб қўйганимда, албатта, нега фалончига бир нима қилиб қўйдингиз, деб отини ҳам тутган бўлар эдилар. Демак, ўзим бир нима қилиб қўйганман. Ўзим билмай нима қилиб қўйган бўлишим мумкин, ахир? Буларнинг сўрови худди нега бундай ўз жонингга қасд қилдинг деганга ўхшаб кетади-я, астафидуллох! Шу ўйлайман денг, ўйимнинг тубига етолмайман. Ё ишхонадаги ҳужжатларни чалкаштириб юбордиммикан? Йўқ-э, унда бошқача гап бўларди. Ё биронтаси бирон тухмат ўйладимикан, а? Йўқ, нимама тухмат қиларди, мен катта амалдор бўлсамки, биронтаси жойимга кўз олайтирса, ўзимнинг ҳам бировни ағдариб, унинг жойига чиқиш ниятим йўқ. Ё ўзим билмай бирон ғийбат гап айтиб юбордиммикан? Эслолмайман, ўзи шунақа гапларга умуман аралашмайман. Ё нохосдан биронта жўрамни сотиб қўйибманмикан? Мумкин эмас, чунки жўраларимдан биронтаси сотадиган иш қилмайди. Ё... қизиқ, каттароқ бир нарса, масалан, Ватанни сотадиган бирон хуфия нарсага аралашиб қолдимми, ўзим билмай? Эсинг жойидами, дейман, ўзимга ўзим, ўзинг ким бўлдинг-у, сенинг ватанни сотишга уринишинг нима бўлади, чумоли чумолига осмонни сотмоқчидек кулгили-ку бу. Ё биронтаси шунақа деб ёзиб юбордиммикан? Э-э, йўқ, ҳозир бунақа ёзадиганлар ҳам, бунақани ўқийдиганлар ҳам йўқолиб кетди-ку, дейман яна. Яна нима қилиб қўйган бўлишим мумкин? Хавотирга тушиб, хаёлнинг мингта кўчасига кириб чиқаман, нима қилиб қўйганимни билолмайман, лекин буларнинг сўрашига қараганда, аниқ бир нима қилиб қўйганман, дейман, жавоб тополмайман.

Уйда у ёққа юраман, бу ёққа юраман, ўйлайман: нима қилиб қўйган эканман, бундан кўра ҳар кунги ўрганганим ишга борсам яхши эмасмиди, дейман. Бугун, кеча, ўтган куни, бир ҳафтада, бир ой, икки ой олдин қилган ишларимни бир-бир эслайман, ёмони тугул, аксига олиб, яхшилари ҳам эсимга келмайди, шу ўртада бирон бир тузук иш қилмабман, шу – ишга бориб келаверганимдан бошқа нарсани тополмайман. Ё илгарироқ бир нарса қилиб қўйганим келиб-келиб энди очилдиммикан? Илгари нима қилиб қўйган бўлишим мумкин? Ҳамма қатори яшаб келяпман, бировдан пастрок, бировдан баландроқ, ишқилиб, шохим йўқ... Ҳа, энди, бу дунёда юз фоиз бегуноҳ одамнинг ўзи бўлмайди, ўтмишини кавласа, табиий, у-бу гуноҳи топилади, бошқалардан яширгани билан, ўзи билади, кўпи майда-чуйда, вақт ўтиб, эскириб кетган, айтиб, бошқаларнинг вақтини олишга ҳам арзимайди. Лекин бу яқинларимнинг эътиборига арзийдиган бир нима қилиб қўйганман, шекилли, ҳаммаси нима қилиб қўйдингиз, деяпти. Нима қилиб қўйган бўлишим мумкин ўзи?

Бир ишхонага бориб нима қилиб қўйганимни сўрагим келади, бир сўрашни кўз олдимга келтириб, юрагим орқага тортиб кетади: борсам,

хаммаси ўртага олиб, нима қилиб қўйдингиз ўзи, деб сўраса, нима қилиб қўйганимни билмасам, менинг нима қилиб қўйганим уларга аён, ўзимга эса ноаён бўлса, ишхонада нима қиламан, дейман.

Бир вақти дарвозанинг эшиги қарсиллаб кетди, ўзи шунақа, мойланмаган, очиб-ёпганда қарсиллайди, хотиним ишдан қайтиб келди. Ранги бир ҳол, менга ташвиш билан қарайди денг.

- Ҳа, тинчликми, жавоб олдингми? – деб сўрадим.

- Йўқ, қандай ўтираман? Ҳамма сўрайди, эрингиз нима қилиб қўйган экан деб, эзилиб кетдим, - деди.

- Эй, жоним, мана, ўзим ҳам ўйлаб ўтирибман, нима қилиб қўйган эканман, деб,- дедим.

- Укангиз ҳам телефон қилди, - деди хотиним.

- Қўявер, менинг ҳам бошимни қотирди, - дедим.

- Қишлоқдаги укангиз, уйга тушолмапти, доим телефон банд, деди.

- Э, ҳа, тинчликмикан?

- Акам нима қилиб қўйдилар ўзи, деб мендан сўрайди, - деди хотиним.

Ҳайронлигимдан каллам ишламаётгандек туюлди.

- Кимдан эшитибди? – дедим талмовсираб. – Йўғ-э, ҳеч нима қилиб қўймаган бўлсам, нимани ҳам эшитарди?

- Йўлдан телефон қияпман, деди, ҳали-замон келиб қолса ҳам керак, - деди хотиним, бемалол жойлашиб.

Ҳозир бу ҳам бошлайди, деб ўйлаган эдим, яна телефон жиринглади.

- Сен ол, мени йўқ, деб айт, - дедим хотинимга.

Хотиним телефонни олгани заҳоти сўрашиб кетди:

- Ҳа, раҳмат! Ўзингиз яхшимисиз, болаларингиз яхшими? Ҳа... ҳа, уйдалар...

Мен: “Йўқ, де!”, деб шивирладим, қўлимни силкитдим. Хотиним эса: “Ҳозир”, деб кафти билан гўшакни ёпди-да, менга:

- Қандай йўқ, дейман, Мурод ака-ку! – деди.

- Ҳа, Мурод бўлса, бер гўшакни, - дедим.

Мурод менга кўп ҳам телефон қилавермайди, жуда ишлик одам, кейин, ҳамма дўстинг билан ҳар куни гаплашавермайсан-ку, узоқдан ҳам қалин дўст бўлиб юраверасан, онда-сонда учрашиб қолганинг ҳам етади, кўнгил узилмаса бўлди-да.

- Қандай, ёмон йўқми? – деди Мурод, гап оҳангидан сездимки, унга ҳам етиб борган.

- Ёмон йўқ, Мурод ака, - дедим, дўстим бўлса ҳам, раҳбар одамга унча ботинолмайман, учрашганда Муроднинг отини айтаман, телефонда эса, шу кути расмийроқми, ака деб юбораман.

- Ёмон йўққа ўхшамайди-ку, - деди Мурод. – Шу пайтгача бир нима қилиб қўймаган эдингиз-ку?

- Мурод ака, ўзим ҳам бошим қотиб ўтирибман, нима қилиб қўйган эканман деб, - дедим ростдан ҳам бошим қотиб.

Мурод чуқур нафас олди, унинг хатто мўйловини силаб ўтириши ҳам кўз олдимга келди.

- Хай, каранг-да, жўра, бирон ёрдам керак бўлса, котибамга тайинлаб кўйдим, айтсангиз, дарров улайди, - деди Мурод.

- Йўғ-э, раҳмат, сиз овора бўладиган ҳеч нарса йўқ, - дедим.

- Тортинманг, - деди Мурод, - Бир дўстнинг керагига ярамасак, нимага яшаб юрибмиз ўзи. Ўйлайверманг, биз ҳам сизни шундай ташлаб кўймаймиз...

Муроднинг гапидан ҳам таъсирландим, ҳам кўнглимдаги ғулғула кучайди: нима, бирон кулфатга учрадимми, нега худди мен чорасиз қолгандек, ёрдам қўлини чўзяпти, нима қилиб кўйганман ўзи, а? Ўзимнинг аҳволим бу, яна хотиним ҳам менга ҳамдард қарайди.

- Менга бундай термилиб ўтиришингдан нима наф? Ишингга борсанг-чи? - дедим унга.

- Сизни шу аҳволда ташлаб-а? Бормайман, – деди хотиним.

- Э, бор, - дедим. – Аҳволимга ҳеч нарса бўлгани йўқ. Тушлик қилиб ол-да, ишхонангга бор.

- Овқат ўтадимми шу топда? – деди хотиним.

- Бўлмаса ўша ерда тамадди қиларсан, - дедим.

- Ўзи нима қилиб кўйдингиз? – деди хотиним.

- Икковлашиб ўйласак ҳам тополмаймиз, – дедим.

- Уйда ўзингиз ўтираверасизми шундай? – деди хотиним.

Хотинимни бир амаллаб ишига қайтариб юбордим. Уйда яна бир ўзим, жойимда ўтиролмайман, тинмай у ёқ-бу ёққа юраман, лекин телефондан узоқ кетмайман. Шу япалоқ кути, жим, аммо истаган пайтида жиринглаб юбориши мумкин. Албатта, бир яқиним сим қоқиб, нима қилиб кўйганимни сўрайди. Мен эса, ахир, нима қилиб кўйган эканман, деб унинг ўзидан сўрайман. Ишқилиб, энди телефон қилмасинлар-да, деб ўйланаман, аммо жим турса, торс ёрилиб кетай дейман. Балки биронтаси ниҳоят нима қилиб кўйганимни айтиб қолар дейман.

Назар телефон қилди, у ҳеч қачон кўп гапирмайди, “Ҳа, ака, яхшимисиз? Ўзим шундай”, дейди. Гапни мен гапираман, у индамай эшитади.

- Назар, жўра, одам доим бир хилда яшайвермайди-ку, тўғрими? – дейман. – Бугун ишга бормадим, лекин ҳамма нима қилиб кўйдингиз, деб безор қилиб юборди. Гап ишга бормаганимда эмасга ўхшайди.

- Э-э, мен нима дейишим мумкин? – дейди Назар. – Қачон нима қилиб кўйган бўлсангиз, ўзингиз тўғрилаб кетгансиз-ку. Мен, қани бу, ака нима қилиб кўйган экан, деб телефон қилаётганим...

Ана холос! Энг суянганларимдан бири Назар бўлса-да, бу ҳам менга шунақа деб турса!

Эркин телефон қилди:

- Салом! А, а? Нима эди? Ҳа, бу, жўра, Мурод бир гап айтди, биласиз-ку, чап кулоқ унча эшитмайди. Гўшакни шу кулоққа тутган эканман, шошилиш-да, жўра, ёмон эшитдим, сизни бир нима қилиб кўйибди, деди. А, а? Оббо, шошманг, жўра, телефон яна шу кулоқда экан. Ҳа, мана, гапиринг!

- Ҳеч нима қилиб кўйганим йўқ, Эркин, - дедим.

- Энди яхши эшитяпман, - деди Эркин. – Нимага ҳеч нима қилиб қўйганингиз йўқ? Мурод шунақа деяпти-ку, Хуршиддан ҳам сўрадим, Усмон телефон қилди менга, укангиз билан гаплашдим. Нега ҳеч нима қилиб қўймагансиз?

- Рост, ҳеч нима қилиб қўйганим йўқ, Эркин, - дедим хунобим ошиб.

- Энди, шу, жўра, қарияпмиз шекилли-да, - деб Эркин хахолаб кулди. – Нима қилиб қўйганингизни ўзингиз билмасангиз, биз билмасак, бу ёғи ғалати бўлди-ку! Қиззиталок, бу ёқда кулоқдан олиб турса. Ўзи кўришмаганимизга қанча бўлди?

- Уч ой, - дедим тахминлаб.

- Уч ой? – деди Эркин ҳайрон бўлиб. – Иброҳимникида ўтирганимизга уч ой ой бўлдимиз-эй? Куннинг тез ўтишини!

- Ҳа, кун тез ўтяпти, умр ҳам, - дедим.

- Э, бу яхши эмас, бир шаҳарда туриб уч ойдан бери кўришмасак, - деди Эркин куйиниб. – Учрашиб турайлик-эй!

- Албатта, - дедим Эркинга.

Ростдан, шу топда ҳар куни-кунора кўришадиган жўраларимни ҳам, онда-сонда учрашадиган дўстларимни ҳам кўргим келиб қолди. Кунда ё ойда кўришамиз, саломлашамиз, ҳол-аҳвол сўраймиз, кўришиб турайлик, бир чойхона қилайлик, деймиз, лекин гапимиз қисқа, чала, йўл-йўлакай, аммо бошимизга бир дард тушса, дарров бирлашамиз, фақат шу бирлашиш кунини кутиб яшашимиз керакми, дейман, мана, охирги жамулжам тўпланганимиз Шавкатнинг жанозасида эди, бошимиз бирикиб, битта йиғини ичдан йиғладик, “Шавкат ҳаммамизни яна бирлаштириб кетди-я”, дедик, бир-биримизнинг оқарган сочларимизга, майда ўрмалаган ажинларимизга, дарддан мўлтайиб қолган кўзларимизга зимдан тикилиб, яна биттамызни йўқотиб қўйишдан хавотирга тушдик, шу кўрқув бизни ўша кунлари жуда яқин қилиб қўйди, лекин яна ҳар биримиз ўз уйимиз, ишимиз, ташвишимизга тарқалиб кетдик...

- Эркин, ҳаётнинг урушидан эсон-омон ўтиб келаётган етти-саккиз жўра эканмиз, қаранг, ҳаммангиз мендан нима қилиб қўйдингиз, деб ташвишдасиз, лекин мен нима қилиб қўйганимни билмайман, - дедим.

- Нима қилиб қўйганингизни билмайман-у, - деди Эркин. – Лекин гапни оласиз. “Ҳаёт урушидан эсон-омон ўтиб келаётган етти-саккиз жўра...” Зўр! Ғалабани ҳам нишонлаб турайлик, шунда бир-биримизнинг нима қилиб қўйганимизни билиб турамиз. Бўпти, жўра...

Бўпти-ку-я, жўра, лекин мен ҳар куни ишга бориб келишдан, турмушнинг оқимида умрим бир зайлда қалқиб ўтиб кетишидан салгина торикқан эдим, холос. Ҳеч шикоят қиладиган жойим йўқ, лекин худди бировнинг умрини ўзимга вазифа қилиб олгандекман, ҳаётим ҳам ишхонага ўхшайди, бировнинг тартиби билан яшаётгандекман, бир тўхтаб, шошма-чи, бу ҳар куни ишга бориб-келиш билан қаёққа боряпман-у, ким бўлиб етаман ўша манзилга деб бир кунгина ўйласам, деган эдим, ўзи битта, лекин тумонат саволнинг ичида қолдим. Ҳеч нима қилиб қўйганим йўқ, бир нима қилиб қўйган бўлсам ҳам, ўзим ўйлаб тополмаяпман шуни, жўраларимга бу дунёда

борлигимдан бошқа бирон наф келтирмаган бўлсам-да, керак эканманки, ҳаммаси ташвишланиб сўраяпти, лекин балки ўзлари билмас-у, аммо нима қилиб қўйганимни сезиб тургандек, эҳтимолки, сезиб келаётгандек, билгилари келяпти нима қилиб қўйганимни.

Укам ҳам келди қишлоқдан катта сумкасини кўтариб, лекин кириши биланоқ нима қилиб қўйганимни сўрамади, аввал кучоқлаб, икки юзимга юзларини салгина тегизди, кейин “Ассалому алайкум, ака, яхшимисиз?” деб синиқ жилмайди, худди ўн йил кўришмагандек ғалати бўлиб кетдим: укам-укам деб юраверибман, бу ҳам тўрт боланинг отаси бўлиб, сочларига оқ оралаб кетибди-я!

Укам ўтиргандан кейин:

- Қани, омин! – деб фотиҳага қўл очди.

Омин қилдик.

- Болаларинг яхшими, келин қалай, ўзинг яхши юрибсанми, қийналмаяпсанми? – дедим. – Бу сочинг ҳам оқариб қолибди-я?

- Ҳа, энди, қирққа боряпмиз, ака, - деб укам яна жилмайди. – Кейин, зотимиз ҳам шунақа шекилли. Бўлмаса, ҳаёт ёмон эмас, кунимиз ўтиб турибди-ку. Жиянларингиз ҳам яхши, бобомга мен бораман, мени олиб борасиз, деб талашиб қолди ҳаммаси.

- Қалай, қишлоқда нима гап? – деб ичимни тимдалаётган мақсадга ўзим ўтдим.

- Қишлоқ, худога шукр, тинч, - деб укам ўрнидан турди-да, сумкасини олиб, ошхонага ўтди.

- Эй, шунча юкни кўтариб нима қилардинг, - дедим.

- Майли, ўзингизнинг уйдан, - деди укам.

- Ташвиш қипсан-да, - дедим. – Мундоқ ўтир, гаплашайлик. Нима гап ўзи, нега шунча йўлдан келиб юрибсан? Нима дейишяпти қишлоқда?

- Э-э, кимнинг ким билан нима иши бор, ака, - деди укам, - ҳамма ўзининг ташвиши билан. Ўтган куни Абдуалим ака, синфдошингиз, қизини узатган эди, Ҳамроқул ака билан куда бўлди, тўйда тўрт-бештаси мендан “Акангиз нега бунақа қилиб қўйибди?”, деб сўради.

Анграйиб қолдим.

- Ўтган куни?!

- Ҳа, ўтган куни, - деб укам менга ҳайрон қаради. – Нима эди?

- Мен ишга, мана, бугун бормадим-ку? - дедим.

- Ишга бормаганингизни мен бугун эшитдим, - деди укам, - лекин нима қилиб қўйганингизнинг гапи анчадан бери юрибди. Холмурод аканинг ўтганига қанча бўлди, бир ярим ойми, икки ойми, ишқилиб, ўшанда Ризо бўлам ҳам: “Аканг нима қилиб қўйган ўзи, бу акангдан сўрасам, тайинли гап айтмайди”, деди. Акамни биласиз-ку, бунақа бўлса, билганини ҳам билмадим, дейди.

- Қизиғ-у, ҳеч нима қилиб қўймаган бўлсам, акам нимани биладию Ризо бўламга нимани айтади? - дедим.

- Олдинги бозорда Султонов маст юрган экан, у ҳам “Аканг нима қилиб қўйган ўзи?”, деб ёпишиб олди, “Сизга ўхшаб кўп ичиб бозоржойда

ағнаб қолибди”, деб қутулдим. Опам ҳам қишлоққа келиб, “Бу аканг бир нима қилиб қўйган, кўнглим сезган эди”, деб доимги дийдиёсини бошлади, йиғлаб акамникига борибди, акам мени чақириб, “Бу ерда ваҳиманинг уясини ясагунча, бир бориб, нимага бундай қилиб қўйганининг хабарини билиб келсанг-чи”, деди. Бунга ҳам икки ҳафта бўлди-ёв. Ҳаммаси гапираверганга ўзимнинг ҳам кўнглим тинчимади. Эрталаб Жиззахга ҳам тушиб ўтдим, ўзи ишда экан, келинга ҳам хавотир қилманглар, ўзим Тошкентга бориб келаман, дедим.

- Нима, Жиззахга ҳам борибдими нима қилиб қўйганим? – деб хайронлигим ўн чандон ошди.

- Жиззахдагилар эшитмай қоладими? Бошқа ёқдагилар ҳам эшитган бўлиши керак, – деди укам хотиржам.

- Қайси бошқа ёқдагилар? – деб сўрадим ҳовлиқиб.

- Ҳа, энди, бунақа гап ётмайди, ҳамма ёққа кетади-да, - деди укам.

Нима бўляпти ўзи, а? Нима қилиб қўйганман, яна бу нима қилиб қўйганим қачон, қандай қилиб қишлоққа, яна ўзим беҳабар, беҳабарлигимни ҳам билмасимдан бир-ярим-икки ой олдин, балки ундан ҳам олдинроқ ҳамма ёққа қандай қилиб тарқалган, буни мен қандай қилиб билмай қолганман, ахир, ҳамма ана шу тарқалиб кетган нарсанинг бир нима қилиб қўйганим-ку, шу пайтгача нима қилиб қўйганимдан қандай қилиб ўзим беҳабар юрганман? Сира ақлга сиғмайдиган ана шуларни ўйлайман деб умуман каллам ишламай қолди.

- Ака, ҳали бозор қайтмади, а? – деб сўради укам.

- Ҳали қайтмайди. Нима эди? – дедим.

- Эртага эрта қайтаман. Жиянларингизга у-бу олай, – деб укам рухсат сўради, - кечқурун ўтирармиз. Бу акам ҳам келса керак, боя телефон қилувдим.

Укам бозорга кетди, мен билан ўтиришга кўнгли бормади шекилли, ҳар қалай, аядими, ё бошқа мен билишим мумкин бўлмаган бир нарсани биладими, ишқилиб, доим очиқ гаплашадиган укам унча очилмади, гапирганида ҳам мендан кўзини олиб қочиб ўтирди.

Яна телефон билан ёлғиз қолдим, уйимдан ташқаридаги дунёнинг хабарсими шу қутига уланган, у ёқда мендан бошқа, лекин ичида менинг нима қилиб қўйганим ҳам қалқибқалқиб тарқалиб бораётган ҳаёт ҳаракатда, уйда телефонга термилиб ўтирганим билан у ёқда бир нима қилиб қўйган бошқа ўзим шу нима қилиб қўйганини билолмай ҳамма жўраларимдан, мени билган-билмаган одамлардан нима қилиб қўйганини сўраб-суриштириб юргандек, ҳатто унга менинг мутлақо алоқам йўқдек ҳам туюлиб, керак бўлса, нима қилиб қўйганини ўзи билиб олсин, деб қўл силташгача ҳам бордим. Лекин жўраларга, ака-уканг, қариндош-уруғинг, ҳамқишлоғу ҳамшаҳарларингга қўл силтай олмаганингдек, ўзингга ҳам қўл силтай олмайсан, ҳализамон ўз болаларим мактабдан нима қилиб қўйганимнинг гапини кўтариб келса, уларга ҳам жавоб беришим керак. Бошқалар, ҳатто ака-ука, опа-сингилларим ҳам ўз ҳаётини менсиз, менинг қилганқилмаган ишларимсиз яшайверади, лекин оилам, болаларим менсиз яшамайди-ку,

Ўзимдан ҳар қанча қочмай, буларни ўзимдан халос қилиб кетолмайман. Менинг нима қилиб қўйганим, биринчи ўринда, буларга тегишли-ку! “Дада, бир нима қилганингизда нега бизни ўйламадингиз? Сиз билан фахрланиб юрибмиз-ку, сиз бўлсангиз бунақа қилиб қўйибсиз”, деб айтишса! Айтадилар ҳам, чунки иккаласини ҳам фикрли қилиб ўстиряпман, ўзим “Менинг сизларга берадиган бойлигим шу – ўқиш, илм”, деганман, ўзим берган бойлик-ақлдан келиб чиқиб нима қилиб қўйганимнинг саволини албатта ўзимдан сўрайдилар. Лекин болаларим ҳам сўрайдиган нима қилиб қўйганман ўзи?

Бу ўртада Нормурод, Усмон, Аҳмад, Саид сим қоқди, яна беш-олти узокроқ оғайниларим, ҳатто “Ўзимизнинг Жонқовул нима қилиб қўйибди?”, деб Маҳмуд ака ҳам сўради, Иброҳим ишга бормаганимни гўшанишинлик деб маъқуллади, нима қилиб қўйганимни маъқулламади, бари бир, нималигини у ҳам айтмади, Орзикул ҳақирлик мақомининг юкини тушунтирди, ўғлим мактабдан келиб, ракеткасини олди-да, теннисга кетди, салом бериб, кейин индамаганидан билдимки, ҳамма гапдан хабари бор, ичида қийналиб юрибди, қизим, дугонаси айтиб кетди, тушдан кейинги машғулотга қолибди, хотиним ишдан уч марта “Оч ўтирманг тагин”, деб сўраб қўйди...

Уйга қамалиб, худди қудуқ қазаётгандек, тобора чуқурлаб бораётгандек, ўйлайман, тубига етолмайман, лекин нима қилиб қўйганимнинг ўйи тумонатнинг хаёлида кезиб юрибди, биляпманки, улар фақат нимадир қилиб қўйганимни билади, холос, лекин айнан нима қилиб қўйганимни ҳеч қайси билмайди, уларнинг хаёлида шундай бир ташвишнинг ўзигина бор, агар аниқ билганларида мендан ташвишланиб сўрамас, нима қилиб қўйган бўлса, ўзи жавоб беради-да, деб қўл силтаб қўя қолган бўлар эдилар. Шундан келиб чиқиб биламанки, нима қилиб қўйган бўлсам ҳам, ўзим билишим керак, нима қилиб қўйган эканман деб, зўр бериб ўзимни кавлайман.

Туғилиб, эсимни танибманки, эсимда қолган қилгуликларимни бир-бир эслашга уринаман, лекин нима қилиб қўйганимни ўзим ҳам аниқ билолмайман. Ё жуда зўр бир одамнинг ўрнига туғилиб, у қилиши керак катта-катта ишларнинг ўрнига майда-чуйда юмушларни бажариб юрганмиканман? Университетга зўрға илинганимда, ҳам мен бечора кирдим-эй, деб хурсанд бўлиб, ҳам ўзимга ўхшаган бир бечоранинг ўрнига ўтдим шекилли, деб эзилиб, кейин ўзимни оқлаш учун нуқул бешга ўқиғанман. Лекин менинг ўрнимга ўтиши мумкин бўлган ўша бечора мен ўтган тўсиқдан ўта олмаган-ку, ўрнига мен туғилган ўша зўр одам ўзи туғилганда ҳам мен дуч келган тўсиқлардан ўта олмай, мендай ҳам одам бўлмаслиги, катта ишларни қилиш тугул, зўрға кун кўриб юриши ҳам мумкин эди-ку! Ёшлигида қанақа ёрқин умидлар туғдирган одамларнинг қанчаси девор қавагида қолиб кетган! Хўп, бировнинг ўрнига туғилиб, унинг вазифасини бажариб юрган бўлсам-да, ака-ука, опа-сингилларим ўзимники, жўраларим ўша туғилмаган бировга эмас, ўзимга жўра-ку, тўғрими? Ҳаммаси мендан

бошқа бировнинг эмас, менинг ўзимнинг нима қилиб қўйганимни сўраяпти, шунга жавобни туғилмаган, туғилиши ҳам номаълум бўлган ўша бировдан эмас, мендан сўраяпти, мен эса нима қилиб қўйганимни ўзимдан билолмай ўйда ўтирибман, шу нима қилиб қўйганимни билолмай ўйда ўтирганим балки нима қилиб қўйганимнинг ўзидир?

2001 йил

ГУЛ КЎТАРИБ КЕТАЁТГАН ЭРКАК

новелла

Гулдаста кўтарган эркак шаҳарнинг гавжум кўчасидан ўтиб боряпти.

Каттакон ва кўркам, гул бозоридаги энг чиройли, шу чиройига яраша энг қиммат гулдаста. Балки қиммат сотиш учун махсус парваришланган гуллардан терилгандир.

Агар гулдаста кичикроқ, кўрксизроқ, арзонроқ бўлганда, кўзга унча ташланмас, биз ҳам у ҳақда ёзмас эдик, чунки айти гул фаслида гул кўтариб юриш жуда ҳам диққатни тортадиган, алоҳида тавсифга арзийдиган ходиса эмас; гул кўпайгандан кейин гул кўтарган ҳам кўпаяди, бунга кўз ҳам ўрганади, гул фасли.

Лекин бу каттакон ва кўркам гулдаста биринчи қарашдаёқ уни сотиб олган одамнинг сахийлигини кўрсатар эди. Гулдастага қараган одам беихтиёр уни сотиб олган одамга ҳам қараб, “Қара, дунёда шунақа гулдасталарни қиммат демай сотиб оладиган сахийлар ҳам бор-да, а, менда шунақа имконият йўқ-да, а,” деган хаёлга борар эди.

Гулдаста яна нимаси биландир ўзини сотиб олган одамга диққатни тортарди, негадир гулдаста эркакка эмас, балки эркак гулдастага ярашмаётгандек кўринар эди. Ҳа, шунақа, тикилиб, разм солиб қарасангиз, гулдаста эркакни ёшидан улуғроқ кўрсатарди, бошқа пайтлари, масалан, каттакон китоб кўтариб кетаётган бўлсангиз, бу китоб сизнинг ёшингизни улуғ кўрсатса, нур устига аъло нур, лекин ҳозир шундоқ гавжум серҳаракат кўчада эркак куппа-кундуз кун гулдаста кўтариб эмас, балки чиройли, чиройи энди очилган бир бокира сулув қизнинг белидан тутамлаб кетаётганга ўхшар эди. “Эй, оғайни, катта кўчада, ошим ҳалол деб, бу нима юриш!”, дегинг келади-ю, гулдастага қараб... Гулдаста ҳам анойи эмас, ҳашаматли, қандайдир барқ урган, яшнаб турган чиройли, ўзини кўтариб кетаётган эркакни камситиб борарди: гўё шунақа гулдаста кўтариб юриш учун одамнинг нимасидир ҳамманикидан ортиқча, нимасидир ҳамманикидан кам бўлиши керакдек...

Хуллас, гулдастани уни кўтариб кетаётган одамга қиёсласангиз, хаёлингизга минг хил бир-бирига қарама-қарши фикрлар, ўхшатишлар келаверади. Агар гул кўтариб кетаётган одамнинг ўрнида ўзингизни тасаввур қилсангиз, йўқ, мен катта шаҳарнинг кўчасида бунақа гулдастани ҳеч қачон кўтариб юрмайман, деган қатъий фикрга борасиз.

Ўзи эркак бу гулдастани нега сотиб олган? Кимга олган бўлса?

Дейлик, бугун дўстининг туғилган кун. Гулдастани шунга

олган. Аммо дўстга бунақа каттакон ва кўркам гулдаста олиш шарт эмас, дўстга кичикроғи, умуман номига олинса ҳам бас, деб ўйлай бошлаймиз. Дўстнинг туғилган кунига гулдастасиз, гулсиз ва ҳатто куруқ ҳам бориш мумкин, бундай кунда дўстнинг кўнглини кўтарадиган яхши-яхши гаплардан гапириб ўтиришнинг ўзи катта совға. Дўст одам туғилган кунда меҳмонларнинг қўлига қарамайди, балки, ишқилиб, дўстларимнинг ҳаммаси, жилла курса, энг яқинлари, ҳеч бўлмаса, бирортаси келса, ёлғиз қолмасам эди, деб йўлга қарайди.

Йўқ, эркак гулдастани дўстига атаб олмаган, дўстига атаганда гулдастани бунақа авайламас эди, дўстга олинган гулдастани киши одатий, кундалик бир заруратдек, бир оддий буюмдек, масалан, шамсиядек, бамайлихотир кўтариб юради.

Дейлик, гулдастани эркак онасига атаб олган. Дейлик, бугун онасининг ҳаётида қувончли бир кун. Аммо эркак бундай қиммат гулдаста билан онасини қувонтирармикан? Билмадик-да. Оналар, шу жумладан мазкур эркакнинг онаси ҳам бозорни, нарх-навони, фарзандларининг чўнтагини яхши билади, туғилган куни тугул, ундан каттароқ ҳодиса бўлса ҳам, масалан, боя китобни гапирганимиз учун айтяпман – ўғли академикликка сайланса ҳам, бунақа қиммат совғадан – исрофдан кўнгиллари оғрийди. Эркак шу гулдастани “Она, мана, шу гулдастани фалон муносабат билан сизга олиб келдим”, деб тақдим қилса, она: “Бунинг ўрнига ўзингга бир нарса олсанг бўлмайдами, шунча ёшга кирдинг, қачон болалигинг қолади”, деб қойиши турган гап. Агар эркак бирон-бир сабаб билан онасини йўқламоқчи бўлса, албатта биз совғага муҳтожлиги йўқ, топгани ўзига ҳам, болаларига ҳам етиб, яна ортиб қоладиган оналарни назарда тутмаяпмиз, совғадан кўнгли кўтариладиган волидасига бир жуфт калиш ё маҳсими, иккаласини ҳамми, одмигина кийимликми, арзонбаҳо рўмолми олар, онаси буни кўриб чин дилдан кўзига ёш олар, ўғлини қийнаб қўймаганидан қувонар эди.

Аслини олганда-ку, оналарга энг яхши совға – уларни ҳеч бир сабабсиз, ҳеч қандай мақсадсиз, касал бўлиши ё қувончли кунини кутиб ўтирмай, ё уларнинг ташвиши ё ўзингизнинг ташвишингизни ўйламай, шунчаки, тўппа-тўғри йўқлаб бориш. Сиз уйни укангизга қолдириб, янги ҳовли солиб чиқиб кетган бўлсангиз, агар манови гул кўтариб кетаётган эркакнинг ёшида бўлсангиз, унда хотинингиз, уч-тўрт болангиз билан турасиз, укангизнинг эшигини ланг очиб: “Она! (“Ойи!”, “Бийи!”, “Ая!”, “Эна!”, “Опа!”, “Буви!”, “Анна!”, “Ача!” – фарқи йўқ!) Хў, уйдამисиз? Сизни бир кўргим келди-да! Йўқ, хавотир олманг, тинчлик, айтяпман-ку, бир кўргим келди!”, десангиз, бас, онангизга бундан катта мартаба йўқ. Агар бунга қўшимча қилиб яна: “Невараларингиз, келинингиз ҳам сизни жуда соғинибди-да, бир кўриб келмайсизми деб бошни қотирворишди!”, десангиз, онангиз қувонганидан...

Йўқ, эркак гулдастани онасига олмаган, бу аниқ.

Дейлик, эркак гулдастани отасига атаган. Лекин... оталарга болалар ҳеч вақт гул совға қилармикан? Сиз отангизга гул берганмисиз?

Билмадигу, лекин отага гул бериш эриш туюладиганга ўхшайди. Чунки, ҳар қалай, ҳалиги, ишқилиб, гул онангиз билан отангиз ўртасидаги, айтганимиздек, сизнинг дунёга келишингизга тааллуқли муносабатларга дахли бор. Яна ҳам ким билади, отасига ҳазиллашадиганлар ҳам топилса керак. Билмадик, билолмадик, бизнинг оталаримиз райҳон хидлаганига думоғи чоғ бўлиб юрадиган одамлар эди, гулни боғи билан ўриб келарди. Ҳар қалай, ота дегани гулдан жуда баланд турадими, ишқилиб, биз бирорта ёши улуг эркакнинг отасига атоқлаб гул тақдим қилганини билмаймиз. Аёлларнинг йўли бошқа, кейин... охириги пайтлари янги одатлар ҳам келиб чиқяпти, яна ҳам билмадик.

Эркак гулдастани хотинига олганмикан? Йўқ, ундай эмас – хотинига атаб гул кўтариб кетаётган эркак яшнаб, ёшариб кетади. Агар у гулдастани хотинига деб олганда одамлар унга ажабсиниб эмас, ҳавас билан қарар эди. Бундай каттакон ва кўркам гулдастани хотинига совға қиладиган киши ҳали ҳаваси ўлмаган, бахтиёр бўлур эди ва кейин, гулдастани ўзи олмас, бўй етаёзган ўғли ё қизига олдиртирар, ўғли ё қизининг қўлига бир даста пул бериб: “Ма, бозордаги энг чиройли, энг катта гулдастани ол, ҳаммамизнинг номимиздан онангга совға қиламиз. Бунақа ишларни ўрганиб кўйгин”, деб валломатлик қилган бўлур эди.

Бу эркакнинг гулдастасидан кўриниб турибдики, ҳали у бунақа бахтиёр эмас, шу хариди билан бахтини топмоқчи. Шу гулдаста унинг бахтини ё бу ёқли, ё у ёқли қиладигандек... Йўқ, биз билағонлик қиладганимиз йўқ, эркакнинг гулдастани тутиши шунақа. Кейин, эркак гулдастани кимга олиб кетаётганини билдирмоқчи эмас, лекин гулдаста уни фош қилиб гуллаб кетяпти.

Ким бўлса у? Эркакнинг севганими? Билолмадик-да, бу ерда ҳали кўп гап борга ўхшайди. Ҳар қалай, эркак аллақачон ўн саккиз ёшда эмас, севганининг ҳам бу ёшдан ўтиб кетгани аниқ. Чунки гулдаста жуда катта, қиммат, ҳамманинг диққатини тортади. Эркак-ку уни севар, аммо унинг эркакни севиш-севмаслиги номаълум. Акс ҳолда, эркак гулдастани мағрур кўтариб кетаётган бўларди. Ҳозир гулдастанинги ўзи мағрур, қийғоч, ёниқ, эркак эса гулдастани ўзи эмас, бошқа эркак кўтариб кетаётгандек хижолатда ҳам эди.

Балки гулдаста эркакнинг маҳбубасини қувонтирар. Балки ўша маҳбуба, агар у чиндан ҳам бор бўлса, эркакнинг атоқлаб гулдаста олиб келишини олдиндан билиб, интизор кутаётгандир, ёки... ҳафсаласи пир ўтиргандир. Ҳар қалай, муҳаббат учун гулдан бошқа нарсалар ҳам керак-ку.

Эркак шундоқ катта, кўркам, қиммат гулдаста олганидан ўзини ноқулай ҳис қилар, кўчадаги одамлардан уялар, гулдастани яширишга илож тополмай, иситмаси чиқиб борар эди, аммо гулдаста нимаси биландир унга шафқатсиз эди. Балки кўзимизга шундай кўринар, эҳтимол, унинг хаёли кўлидаги гулдастада эмас, бошқа нарсалардадир.

Хуллас, шаҳарнинг катта кўчаси, тумонатнинг ичида бир эркак каттакон ва чиройли гулдаста кўтариб кетяпти экан.

Унга қараган одам, ҳей оғайни, кўтар бошингни, ҳеч биримизда

сеникидақа каттакон ва кўркам гулдаста йўқ, яшавор деб хитоб қилгиси келади-ю, лекин хитоб қилишидан олдин, аввал билай-чи, нега бу эркак шаҳарнинг энг гавжум жойида шундоқ каттакон ва кўркам гулдаста кўтариб юрибди, бошига қанақа яхши кун тушган экан ё эси сал анақароқмикан, бўлмаса, нега бунча гулдастасини кўз-кўз қилади, деган хаёлларга боради.

Гулдаста кўтариб кетаётган эркакка қараган одам ўзининг шундай гулдаста кўтариб кетмаётганини ўйлаб қолади, ўзида шундай каттакон ва кўркам гулдаста йўқлиги учун ҳар хил тахминларга боради, эркакни жиндай яниб ҳам қўяди.

Рост-да, нега кўчада намоишга гулдаста кўтариб юради, бошқалар гулдаста олиб, кўчада юролмайдами? Нима, шаҳар шу гулдаста кўтарган эркакнинг маҳрига тушганми? Куппа-кундуз куни, одамларнинг хаёлига ҳар хил нарсалар келишини ўйламай, шундай каттакон ва кўркам, чиройли ва яшноқ гулдаста кўтариб кетаётган эркакни кўрганда одамнинг хаёлига ҳамма нарса келар экан.

Қаранг, бир эркак тумонатнинг ичида ўзининг каттакон ва чиройли гулдастасини кўтариб кетяпти! Одамнинг тинчи бузилмайдами?..

КЕТГАН БИРОВ ЭДИ

новелла

Яна нима қолди экан? Шошганимдан хаёлимни бир жойга тўплай олмайман. Яна нимани олмадим? Ҳаммасини олдим шекилли. Яшаб турганимда буларнинг кўпи кераксиздек ивирсиб ётарди. Одамнинг уйида ўзига керак бўлмаган лаш-лушлар тикилиб ётади-я, ўзи тор жой, маош ҳам ойга учма-уч, яна шунча нарсани олаверган эканман-да, а, деб кўп хуноб бўлганман. Энди эса яшаб турганимда кераксиз туюлган ҳамма нарсалар кераклига ўхшаб, бир кунингга ярайман ҳали, деб тилсиз имо қилаётганга ўхшайди. Ҳатто товони босилиб, ҳовличада оёққа илиб судрашдан бошқага ярамайдиган эски бошмоғим ҳам, шунча хизмат қилиб, энди чикитга чиқдимми, олиб кет, ярарман бир кунингга, деб аразлаётганга ўхшайди. Бошмоғимга қараб, янги олган пайтларим эсимга тушади. Ҳозир ранги билинмайди, лекин янгилигида ярқираб турарди, икки соат навбат туриб, зўрға етган эдим. Импорт, югославияники, кийганимда ҳамманинг ҳаваси келган, қошиқдек, бежирим эди! Кийганимда жиччагина тор келувди, навбатдагилар шовқин кўтарганидан кейин, шартта пулини тўладим. Кейин ўн беш кунча оёғимни сиқиб азоб берди, лекин кейин ўзи уч йилга чидади. Охири товонини босиб ҳовлида судрайдиган қилдим. Шунда ҳам ҳозиргача бутун, асфальтда шунча юриб, ҳатто пошнасининг нақшлари ҳам ейилмаган. Қани ҳозир бунақа бошмоқлар! Мунғайтириб ташлаб кетавераман-да энди, бечора бошмоқ менинг бечоралигимдан бир ёдгор бўлиб қолаверадими?

Зарур тошнинг оғирлиги йўқ деб, ҳамма нарсани йиғнагумча терлаб кетдим. Ташқарида эса худди биров бўл-бўл, бўлсанг-чи, деб шошираётгандек.

Токчада фақат тўзиб, найқоғоз пиллалари чиқиб кетган қалпоғим қолди. Қалпоқлиги ҳам қолмаган. Ўзи ҳам отам замонида тикилганга ўхшайди, ранги билинмай кетган. Қачон кийганим ҳам эсимда йўқ. Кийган бўлсам ҳам ўша пайтлари бирон лозиматга киймаган бўлсам, бошқа умуман киймаганман. Уни ҳам ўзим олмаганман, онам одамнинг ёнида қалпоғи албатта бўлиши керак, ўзбек қалпоқсиз бўлмайди, деб чамадонимга солиб кўйганлар. Янги эди, янгилигида меники эди, қачон бунча эскирган экан, чамадонга кириб-чиқавериб, токчада туравериб, бировникига ўхшаб қолган.

Йигирма йиллар бўлди-ёв. Сочимни ўстириб юришимга қанча бўлди? Онам: “Сочингни калтартириб, мундай ўзбекка ўхшаб қалпоқ кийсанг бўлмайдими, болам? Ўғил бола ҳам елкасига тушириб соч қўядими?” деб

качон айтган эдилар? Саид уйланганда куёвжўра бўлиб борган эдим, кишлоқнинг болалари “Вуй, манови кишининг сочини!”, деб орқамдан дув эргашган, чимилдикқа Саидни олиб кираётганимизда, уларнинг “кампир ўлди” деган одати бор экан, бир кампир остонага ётиб олди, энди шунга уч сўмми, беш сўмми берсак, у ётган жойидан тирилиб туриб, куёв билан унинг жўраларини ўтказиб юборар экан, ётиб олган эди, мен “Босиб ўтиб кетаверамиз, қари кампир экан, э-э, ўлса ўлибди-да”, деб ҳазиллашсам, бошини мундай буриб менга қаради, сочимга кўзи тушиб, “Вой, бу одамёввойи ростдан босиб кетади!” деб сакраб туриб кетган эди. Сочимни сартарошга олдирмас эдим. Ойнага қараб, катта қайчи билан учини ўзим қайчилаб кўярдим, холос. Кўп бўлди бунга, ўша маҳаллардаги қалпоқ-да, бечора жуда адо бўлибди. Қалпоқ бўлиб қалпоқлиги ҳам қолмабди. Кийиб кўришга ҳам кўнгил бўлмайди. Токчанинг чангида ётаверганидан унниқиб, ранг жонивор ҳам қолмаган, титилган қалпоқни бошга кўндириб ҳам бўлмайди. Сал тахи очилиб турибди, ичига майда-чуйда ҳашаротлар ҳам ин кўйгандир, масалан, майда тортанаклар. Минг йиллик қалпоқ - дўппи, тақия, каллапўш... яқинда синч деворнинг орасидан топиб олдик, деб бемалол музейга бериш мумкин. Ўзимники-ку, ҳар ҳолда, бошнинг буюми, ташлаб кетсам, яхши эмас, деб олиб кетсам, қаерга қўяман бу эски матаҳни? Йўқ, биров кўрса, ўл-э бу кунингдан, шу қалпоқни ҳам асраб юрибсанми, қалпоқ топилмас матаҳ эмас-ку, уч сўмга янгисини беради, ёмон курумсоқсан-эй, деб уялтириши мумкин...

Шошиляпман, машина кира қилганман, шопири, бемалол йиғиштираверинг, мен кабинада ухлаб оламан, деган бўлса ҳам ичим ҳовлиқяпти. Ҳамма нарсани йиғиштирдим, ҳатто эски бошмоғимни ҳам олдим, билинтиймай чиқиндихонага чиқариб ташларман. Лекин қалпоқни олмадим, уни чиқиндихонага ташлашга кўнглим бўлмади – бошнинг буюми. Қандоқ турган бўлса, шундоқ турсин, оромини бузмай, балки бу ҳам бир кексадек, қариб-чуриб, эси кирарли- чиқарли бўлиб қолгандир, ташлаб кетганимни билмай қўяқолсин, дедим.

Нарсаларимни елкалаб чиқиб кетдим, қалпоққа қарамадим, кўнглим бўлмади. Ҳа-йэ, бир эски қалпоқ-да, шуни қалпоқ деб кийиб юрмайман-ку, барибир, киймаганимдан кейин нима ҳам қалпоқлиги қолади, ўзи жуда кўски-яғир қалпоқ-да, деб ўзимга таскин бердим. Қалпоқ эса токчада тахлоғлигича, худди уруш вақти аскарлардан келадиган учбурчак хатга ўхшаб қолаверди.

Янги ижарамга келдим, йўлда келаётганимда бошим яланглиги билинди, худди ўша қалпоқни доим кийиб юргандек, энди бошяланг қолгандек, бошқа энди қалпоқ бўлмайдигандек. Ўзим эмас, худди бошим доимги қалпоғини сўраётгандек туюлади. Бўлмаса, айтдим-ку, киймаганман деб.

Нарсаларимни тушириб, сал саранжомлагандан сўнг тин олгани ўтирган эдим, яна эски ижарамда қолган қалпоқ эсимга келди. Шунча соч билан бошимга салқин теккандек бўлди, бўлмаса елвизак йўқ, иссиққина хонада ўтирибман. Яна шундай туюлдики, мен ҳали кўчиб келмагандек, бу хонада менинг ўрнимга узун соч қўйган, бошланг бир бегона йигит ўтиргандек туюлди. Эртага бозорга чиқиб, бир янги дўппи оламан, деб ният қилиб қўйдим. Лекин, бари бир, кўнглимнинг бир чеккаси идраб бораётгандек, еганим ичимга тушмаётган эди.

Бирдан ўша эски қалпоғимнинг ҳеч ким йўқ, хувиллаган бир овлоқ хонада битта ўзи эгасиз қолгани шундоқ кўз ўнгимга келди. Унинг тахламида шу пайтгача яшаган кунларим, болалигимдан сочимни ўстириб юргунча ўтган ҳамма кунларим қатланиб қолгандек, нафақат ўтган йиллар, балки энди яшайдиган узун умримнинг йиллари ҳам ўша қалпоққа тахлангандек, қалпоққа қўшиб уларни ҳам ташлаб келгандек, бундан кейин келажагимни кўролмай, бир гумроҳдек яшаб юришимга тўғри келадиганга ҳам ўхшаб қолди. Ким билади, онам шунинг учун ҳам “Бош кийимингни ҳеч ерда қолдирма!”, деб тайинлаган эканларми? Нега бош кийимнинг бошқаси бунча азиз эмас, шапка эскирса, ё телпакни куяга олдириб қўйсангиз, унга эмас, пулингизга ачинасиз-у, ташлаб юбораверасиз, қалпоқни ташламайсиз. Бўлмаса, ўқиган одамларнинг қалпоқ киймай қўйганига кўп бўлган, ҳам деса қалпоққа эскилик сарқити деб қаралади, унга ҳатто сиёсий тус ҳам берадилар. Юқоридагилар унча хуш кўрмайди, урфдан чиқиб қолган, лекин, бари бир, ҳамма ўзбекнинг ҳеч бўлмаса битта қалпоғи уйида туради. Нега ташлаб келдим ўзи, оғирлиги тушгани йўқ эди-ку, қоғозга ўраб чамадонга ташлаб қўйсам ҳам бўларди-ку, мендан ош-нон сўрагани йўқ эди...

Янги ижарамда ич-этимни еб ўтирибман-у, лекин худди эскиси - энди кераксиз нарсаларнинг ҳаммаси олиб кетилган, фақат токчасида битта энг керакли нарса - қалпоқ турган хонада унга қараб ўтиргандекман. Ҳаммаси кўз олдим-да, шифтини тортанак босган хона, бўм-бўш, мену токчадаги қалпоқ! Кетмаганман, тахи сал очилган қалпоққа қараб ўтирибман.

Ҳали кўчиб кетмаганман!

ВАТАН ҲАҚИДА ЁЗИШГА КУЧИМ ЕТМАГАН ШЕЪРИМ

новелла

Эски шаҳарнинг эски бир ҳовлисида тураман.

Дўппидек ҳовлича, ёзув-чизувим билан унга сиғмай, тепага - болохонага чиқиб олганман; деразадан фақат томлар, томлар орасидан бошини чиқарган дарахтлару онда-сонда учиб ўтган қушлар кўринади; офтоб нури тўғри мен ёзадиган қоғозларга тушади, кўзимни қамаштиради; шовқин йўқ, ҳаммаёқ осойишта - сенга нима етишмайди, истаганингча тўйиб-тўйиб ёзмайсанми, дейман ўзимга.

Лекин ҳеч кўнглим тўлмайди, нимагадир бўм-бўш; болохонага чиқиб олган бўлсам-да, пастда рўзгоримдан баландда эмасман, турмуш ташвишлари худди кўрдан учган қурумдек келиб қоғозларим тушаверади - ёзганларимда майда-чуйда кўп, баландлик йўқ.

Осмон тоза, офтоб ҳамишагидек чарақлаган бир кун эди, деразадан қараб шуларни ўйлаб ўтирга эдим, бирдан томлар кўзимга бошқача кўриниб кетди: ҳаммаси туташ, бир-бирига кифтини тираб, пастда яшаётган оилаларнинг аҳил ё аразлашганига қарамай, келишувчилик билан ястаниб, қуёшнинг нурида биргалашиб исинаётгандек туюлди: мисоли эрта кўкламда офтоб-шувоққа ёнбошлаб, ундан-бундан иноққина гурунг қурган, олтовлон ола бўлмаган оға-инилардек... Бир-бирининг шу дунёда борлигидан, қаторлари қамаймаганидан қувониб, шу қувончларини хангомалашиб ўтирган, ҳали ҳам забардаст, ҳали ҳам чорпахил чоллардек... Хуллас, бир-бирини кўрс юзи яшнаб кетадиган одамлардек...

Дарахтлар ҳам томлар орасидан бўйнини чўзиб, шамолда аланглаганча, бир-биридан ҳол-аҳвол сўраётгандек кўринди.

Яна биридан бирига нур ўтаётган қувватсимларнинг томлар бошини қовуштириши; кечаси ҳовлиларнинг бирида чироқ ўчса, ҳаммаси зимистон ичида коладн; ёруғ оқиб келса, барабар бўлашиб олади...

Ҳозир ҳаммасининг тепасида чарақлаётган битта қуёш, баланд-баландларда кўкиш товланаётган ягона осмон!

Томлар бир-бирига соя ташламайди, осмонни, қуёшни бир-биридан қизғанмайди; бўғотларда жой талашиб чирқиллашаётган чумчуқларнинг кунчқовлигига бепарво. Гўё томлар аҳил, атроф тинч бўлиб, ташвишланадиган каттароқ гап топилмаганидан зериккан чумчуқларга майда-чуйдадан бошқа ташвиш қолмагандек...

Юксаклардан ўтиб қолган катта қушлар томларга соқчи, осмоннинг кўкрагига расм чизаётган қалдирғочлар - хабаркаш...

Бу кўринишда...

Эҳ! Айтиб беролмайман.

Шу ўтирган жойимда, болохонам, ҳовлим, қоғозларим билан бирга, ўзим ҳам шу кўринишнинг бир бўлаги эканман; кўриб турибман, кўрганларимни уқяпман: ҳали бу ҳаммаси эмас, кўз олдимдаги кўриниш тасаввуримга сиғмаётган жуда катта, чексиз-чегарасиз манзаранинг бир бўлаги, бир парчаси, холос, деб ўйлаяпман.

Бу -- тириклик, мен ҳам унинг ичида тирикман: шулар бўлмаса, мен бўлармидим!

~алати бўлиб кетдим.

Мен бу манзаранинг ўртасида ўтирибман, агар ҳозир болохонам томига чиқиб, чор-атрофга назар солсам, ҳаммаёқда шу манзаранинг парчаларини кўрар, худди ҳадсиз-худудсиз, яшноқ гиламнинг ўртасида, унинг рангларида кўзи қамашиб, унинг чексизлигидан ақли шошиб қолган чумолидек, анқайиб тураверар эдим.

Кўнглим орзиқиб, қани эди-я, шуларни ёзсам, деб ўйладим. Ичимдаги шу туйғуларни қоғозга туширсам: ёзганларимни ўқиганлар уларда шу томларни, дарахтларни, осмонни, офтобни ва шу устивор кенг-ликка қараб қувониб ўтирган ўзимни ҳам кўришса, ўқиётиб менга ўхшаб қувонишса...

Э, шоир эмасман-да! Агар шоир бўлганимдами!

Лекин шоирларга ўхшаб ҳаяжонланиб кетдим. Ҳаяжонимни ёзмоқчи бўлдим, майли-да, шеър бўлмаса ҳам, кўнглимга яраша:

агар тўрт деворни битта томга жуфтлаб, оламга кириб-чиқиладиган эшик очилса уй бўлади;

уйнинг деразаларидан осмон оқиб киради, агар уйлар бирлашиб, бетма-бет турса кўча, кўчалар бир-бирига уланса, - қишлоқ бўлади; қишлоқнинг йўллари бошқа қишлоқларга оқиб чиқади;

агар қишлоқлар қўшилиб, томлар бир-бирига кифтини тутса, чорраҳаларда бошини бошига тираб кўчалар гурунглашиб ётса -- шаҳар бўлади; шаҳарнинг уйлари офтобга қараб ўсаверади, йўлларида яна-яна қиш лоқлар оқиб келаверади;

агар шаҳарлар, қишлоқлар, далалар, қирлар, яйловлар, саҳролар, чўллар, тоғлар, дарёлар уйлари, дарахтлари, ўт-ўлани, сувлари, тупроғи, тоши, шамоллари, жонзотлари ва одамлари билан битта қуёш, ягона осмон остида бирлашиб кетса - Ватан бўлади -- катта!

Бу тирик ҳақиқатни ўзимча шундай англадим: Ватан кўз олдимга келди, рўйирост кўринди, уни бағрида ўзимни ҳам кўрдим: кичкинагина ҳовлимнинг устида қўндирилган каптархонадек болохонада ўтириб-учиб, Ватанимнинг поёнсиз суратини ойна-кўнглимга сиғдиришга уриниб турган ҳолимда унга қўшилиб-бирлашиб кетган эканман.

Мен Ватаним берган бошпанада яшаб, у берган неъматлардан жон, ҳавосидан нафас олиб ўтирган эканман.

Зувалам ҳам унинг тупроғидан, қариб-чурисам ҳам шу тупроққа қайтаман!

Хатто шу гапларни ёзаётган қоғозларим ҳам Ватанники — унинг ўрмонларида ўсган оғочларда олинган экан. Мен эсам шу пайтгача бу қоғозларга ким қайдаги майда-чуйдаларни тўкиб...

Энди шукронамни шеърга солмоқчи бўлдим.

“Ўх-хў, қанчалар бепоён экансам, Ватан!”—деб ёздим, қуруқ гап бўлиб қолди; Ватанга қуруқ гап айтиб бўлмас экан.

“Қаъбамсан, Ватан!” -- деб ёздим, лекин ўзим Ватанимнинг қок бағрида -- пойтахтида ўтирибман, чор-атрофим -- Ватан, унга букилиб сажда эмас, етиб-югуриб хизмат қилишим керак, деб ўйладим.

“Эрка ўғлингман, Ватан”, деб ёздим, аммо ёшим қирққа бориб ҳам, ҳалиям боладай эркалик қилиб юрсам, ярашмас-ов, деган андишага бордим.

“Ватан, сен — уйлар бир-бирини суяйдиган, йўллар бир-бирини улайдиган, қўшиқлар бир-бирини тинглайдиган, сувлар бир-бирини излайдиган, мақсадлар бир-бирини сизлайдиган бузрук маъвосан, лекин юрагимга сиғасан”, деб ёздим, тузукка ўхшади, аммо шеър бўлмади.

“Ватан — мен сенинг...” деб ёзаётиб шартта тўхтаб қолдим: боядан бери Ватанни таърифлайман деб, нукул ўзимни тикиштиряпман экан; худди Ватан ҳаммамизники эмас, битта меникидек.

Кейин “Ватан — онамиз”, деб ёздим, лекин қишлоқдаги онамнинг ҳолидан хабар ололмаганимга икки ой бўлгани эсимга тушиб қолди, онасига бепарво одам, қандай қилиб Ватан—она ҳақида оғиз тўлди-риб гапираман, деб ўйладим.

Бошқа ёзолмадим, ўйлайвердим, ўйлаганим сари Ватан катталашиб, ўзим кичрайиб боравердим...

Қарасам, қоғозга термилганча, қаламни қийнаб, фақат бир сўзни шивирлаб ётибман: “Ватан”, “Ватан”, “Ватан...”

Шу сўзни товушимни чиқариб, баралла айтиб юбордим.

Айтдиму...

Бирдан дераза кенгайиб, осмон ёнимга келди, ўзим қуёшнинг ёнидан жой олдим...

Ўша ёқдан туриб Ватанга қарадим: томлар томларга, йўллар йўлларга улашган, қишлоқлар қўл ушлашган, тоғлар оқ қалпоқли бошини қўкка тираб, ҳа, шунақа баландмиз, деб туришибди, ўрмонлар нафасида тозаланган ҳаволарни шамоллар одамларга ташиб кетяпти, шамолларнинг шаффоф оқимларида қушлар чўмилиб юрибди, одамлар бир-бирларига қараб бош ирғашяпти, саломлашишяпти шекилли, яхши нарсаларни маъқуллашяпти шекилли, — булар-нинг ҳаммаси кўнглимда бўляпти экан!

Алқисса, шундай: одам Ватанни англаши учун доим уйида ўтиравермай, сал баландроқ жойга, осмонга бўлмаса ҳам, ҳеч курса, уйининг томига чиқиб, чор-атрофга узоқ-узоқ тикилиши кифоя.

Аввал ўзига қараб...

Агар унинг кўнгли ойна бўлса...

Бу ойна тоза бўлса...

Шоирлик қилолмаганимга шу таскин бўлди.

Энди билмадим: ёзишимнинг буёғи қандай бўлар экан?

Бу туйғу ярим давлатми ё бутунми?

¹ЎЗИМ БИЛАН ЎЗИМ

туркум новелла

1. ОДАМНИНГ ИСМИ

Нега фақат битта исмга қарамман: Аҳмад, деб чақирсалар, лаббай, деб чопиб бораман.

Мен шу Аҳмад деган исмга боғлиқман, сен ўзи кимсан, деб сўрасалар, Аҳмадман, дейман.

Қаерда неки иш қилсам, яхшиси ҳам, ёмони ҳам исмимга ўтади: Аҳмад ундоқ қилибди, Аҳмад бундоқ қилибди. Баъзи пайтлари эса одамлар менинг кимлигимни эмас, фақат Аҳмад деган исмнигина биладигандек, уларга ўзим эмас, фақат исмим керакдек, исмим менга тегишли ҳамма яхшию ёмон томонларни эгаллаб, ўзимга ҳеч нарса қолмаётгандек туюлади.

Наҳотки, умрим битта исмга боғланиб ўтиб кетади, деб эзиламан. Доим мен исмимга қарамман, аммо исмим биргина менга нисба эмас, у мендан бошқа одамларни ҳам ўзига қаратган. Бу исм мендан олдин ҳам бор эди, мендан кейин ҳам бўлаверади, одамлар менинг бор-йўқлигимга карамай, болаларига] Аҳмад деб исм қўяверадилар. ¹

Бир куни дўппимни мундоқ бошдан олиб қўйиб, ўйлай бошладим: волидаи мухтарама заминда яна қанча Аҳмад бор? Ўзбеклар билан бирга тожик, қозоқ, туркман, озарбайжон, қирғиз, қорақалпоқ, уйғур, татар, бошқирд, авар, дарғин, қалмиқ каби мамлакатимиздаги бошқа миллатларда ҳам Аҳмад деган қардошлар бисёр экан. Ахир, Ақмат, Аҳмет, Амет, Амит, Амаджон деганларнинг бари битта — Аҳмад-да!

Хаёлан мамлакатлар сарҳадларидан ошиб, ўйлай бошласам, ер юзининг ҳамма мавзеларига Аҳмад деганлар сочилиб кетган экан.

Дунёда шунча кўп Аҳмад борлигидан кўнглим анча таскин топди.

Бирданига уларни кўргим келиб қолди. Йўқ, мамлакатма-мамлакат кезиб саёҳатга чиқмадим. Шу турган жойимдан Асқартоғнинг тепасига чиқиб, жумла-жаҳоннинг ҳамма мавзеларига товушимни етказиб: “Ҳой Аҳмад!”—деб бир наъра қилган эдим, Аҳмад деганнинг бари, лаббай, деб чопиб келди.

Ўх-хў, шунча кўп аҳмадлар йиғилдики, Асқартоғнинг теграсига одам сиғмай кетди: қўлимни пешанамга қўйиб, ҳарчанд тикиламан, аҳмадларнинг адоғи кўринмайди! Оқ танли, сариқ танли, қора танли, қизил танли, бир

хилларининг узоқ йўлда чопиб келганидан, афт-ангорини чанг босиб, қанақа танли эканини ҳам билиб бўлмайди.

Одам исмининг оҳанрабоси шунчалар зўр эканми, озодлик деб ҳибсга тушган нечов-нечов аҳмадлар чақириғимни эшитгач, кишанларни синдириб, турмаларни йиқиб, йўлдаги мамлакатларнинг чегараларини бузиб етиб келибдилар; ошини ошаб, ёшини яшаб, оёқдан мадори кетган кўп қаррикурри аҳмадлари узрларини етказишни навқирон аҳмадларга қайтақайта тайинлаб қолибдилар; мишиғини эпполмайдиган жужук, чурвақа аҳмадчалар ўз миллати тилида: “Манам бойаман” (масалан, форсчаси: “Манам ме-йавам”), деб йиғлаб эргашган экан, уларни катта аҳмадлар: “У ёқдан сенларга шунақа хуштак олиб келамизки, пуфласанглар, отларинг чалинади”, деб аврабдилар; Эрону Ироқда аҳмадлар бир-бири билан урушиб ётган экан, чақириғим етиб боргач, қуролларини ташлаб, бирга, униси йиқилса — буниси турғизиб, буниси йиқилса — униси турғизиб чопаверибдилар.

Мен Суринам деган мамлакатни Африкада деб юрсам, у Америкада бўлиб, ўша тупканинг тагида ҳам аҳмадлардан бор экан. Уругвай, Парагвай деган мамлакатлардан ҳам талай аҳмадлар келди. Аҳмадлар у ёқларда нима қилиб юрибди, деб ҳайрон бўлсам, уларнинг ота-боболари аввал Африкадан Андалузияга, у ердан Лотин Америкасига улоқиб бориб, ўша ерларда муқим туриб қолган экан. Кўп аҳмадлар тирикчилик ғамида Европада ҳам тентиб юрган эканлар, шулар ҳам сармоядорларнинг ишдан бўшатиб юборишларидан кўркмай (у ёқларда мусофирларга бундан оғирроқ жазоларни ҳам тап тортмай қўллаверишади), ҳамма нарсани шу ҳолича ташлаб келаверибдилар.

Ҳа-я, Европа, Америка, Африкада Амадео, Амадей, Амаду деганлар ҳам йўлга отланишган экан, аҳмадлар фақат “Аҳмад” исмли одамларни чақирди, деб йўлдан қайтаришибди. “Бекор қилибсизлар, исми анча уйқаш экан, келишса бўларди”, деб афсусландим.

Лекин кунчиқар мамлакати — Япониядан бир Ямато деган одам, кулоғи сал чатокроқ эшитар эканми, “Амат-о!”, деб чақиряпти” деб ўйлаб, келаверибди, бунга қувондим.

Бизнинг ~азирада ҳам Аҳмад деган подачи бир қўшнимиз бор эди, қарасам, шу ҳам юрибди. “Ҳў, Аҳ-мад ака, қишлоқнинг подасини беэга қолдирдингизми?”, деб ташвишлансам, у: “Шу пайтда пода кўзга кўринадими!” — дейди...

Хуллас, жумла-жаҳоннинг минг туман, миллион-миллион аҳмадлари¹ бир жойга жам бўлди.

Кел-э, бу дунёда мендан ҳам бир хайрли иш қолсин, деб ўйладим-да, адашларимга қараб: “Бир-бирларинг билан танишиб олинглар”, дедим. Бу гапимни ўзимизнинг мамлакат аҳмадлари ҳамма хорижий аҳмадларга таржима қилиб бердилар — ялпи таълимнинг кучи шунда билинди.

Танишиш маросими, яширмаслик керак, бир оз кулгига ҳам сабаб бўлди, чунки қайси адашим кимга: “Менинг исмим — Аҳмад”, деса униси: “Мен ҳам Аҳмадман”, дейди, сўраган Аҳмад: “Ҳазиллашманг”, деб кулиб юборади.

Турфа миллат, турфа тилли, турфа шамойилли аҳмадлар дунёда шунча кўп Аҳмад борлигини бунгача ўйлаб ҳам кўришмаган экан, аввалига ишонмадилар, кейин эса роса қувондилар. “Шунча вақтдан

¹ Бу гапни мен ҳаводан олаётганим йўқ; умумжаҳон аҳолисининг бултурги рўйхатида ўн миллион саккиз юз ўн мингу уч юз етмиш битта Аҳмад (10.812,371) бор экан. ^ йил ичида яна неча мингта кўпайгандир — Аҳмад (**аатор**).

бери бир-биримиздан беҳабар юраверган экаимиз-да”, деб ўкинганлари ҳам бўлди.

Кейин Аҳмадлар бир-бирларидан ҳол-аҳвол сўрашга тушдилар; миллатинг нима, ҳукуматларинг қанака, маошинг қанча, қарамоғингда нечта жон бор, ишлаб топганинг рўзғорга етадими, етмаса — ёрдам берайлик, ахир бегона эмас, ўзимизнинг Аҳмадсан, топганинга қайтарарсан...

Бу ёғи энди ўз-ўзидан аён: душманинигдан бунақа ҳол-аҳвол сўрамайсан, ахир.

Ҳамма аҳмадлар дўстлашиб кетишди.

Шундоқ аҳил адашларимга қараб туриб, исмим Аҳмад эканидан, аҳмадларнинг кўплигидан, роса кўнглим кўтарилиб, бошим осмонга етди. Бундан буён Аҳмад исмимга минбаъд доғ туширмайман, ёмонотлига чиқсам, одамлар болаларига менинг исмимни қўйишни бас қилиб, тағин аҳмадлар камайиб кетмасин, деган ниятни ҳам кўнглимга маҳкам тугдим.

Кейин аҳмадлар ичида бўлай, дедим-да, Асқартоғдан тушиб, адашларимга аралашиб, ораларида адашиб кетдим.

Биз аҳмадлар бошқа-бошқа мамлакатларда яшасак ҳам, мақсадимиз — тинч, озод яшаш, шундан исмимиз битта, келинлар, бундан сўнг борди-келди қилайлик, оғир кунимизда бир-биримизга елкадош бўлайлик, яхши кунларда қувончимизни баҳам кўрайлик, деб гапни бир жойга қўйдик.

Ҳар бир Аҳмад ўзи яшаётган мамлакатда, агар у озод бўлса, озодлигини яна ҳам мустаҳкамлаш учун, озод бўлмаса, озодлик учун курашсин: замон нотинч, ҳар бир Аҳмад ўз элида тинчликни ўйласин, бошқа исмдаги одамларни ҳам аҳилликка ундасин, деб бир қарорга келдик.

Аҳмад деган-ном — дунёдаги жами аҳмадлар лашкарининг байроғи, бу байроқ ҳар қандай машаққатли дамларда ҳам баланд кўтарилиб турсин, деган таклиф бир овоздан қабул қилинди.

Ана шундай яқдил, яктан руҳ билан хўшлашдик. Бир талай аҳмадлар, таъсирчанроқ эканми, хайрлашаётганда йиғлаб юбориб, бошқа аҳмадларнинг ҳам кўнглини бузди. Майли, нима бўпти, меҳр миллат, чегара билмас экан, шундай зўр йиғинда йиғламасак, қайсиқачон йиғлаб юрувдик, бунақа кўзёш яхшиликка, деб намли кўзларимизни ҳеч биримиз бекитмадик...

Мен энди Солиҳ, Олим, Хуршид, Муроднигина эмас, Шавкатни ҳам, Йўлдошни ҳам, Эркинни ҳам, Усмонни ҳам, Яшарни ҳам, Мирзони ҳам, Алишерни ҳам, хуллас, барча дўст таниш-билишларимни менга ўхшаб Асқартоғнинг тепасига чиқинлар-да, “Ҳой Солиҳ” ёки “Ҳой Олим!..” деб чақиришга ундамоқчиман.

Кимнингки исми Одам бўлса, шу ишга чорламоқчиман. Бу энди амалга ошмайдиган ҳавойи орзу эмас, ҳақиқат: агар Одам кўнглининг энг баланд чўққисидан туриб, кўкрагини улуғ ниятларга тў-ўлдириб: “ҲОЙ ОДАМ!”, деб жумла жаҳоннинг ҳамма овлоқ бурчакларигача товушини етказиб наъра қилса, минг-минг туман, миллион-миллион одам лаббай, деб чопиб келадилар.

Агар дунёдаги ҳамма одам ОДАМЛИК деган битта байроқ остида тўпланса, тасаввур қиласизми, ҲОЙ ОДАМ!..

2. ЖИМ ЎТИРГАН ОДАМ

Уйимдаги ҳамма нарсани нимагадир кулоқ тутган: гўё ҳозир бирови туйқусдан тилга кирадию бошқалари уни тинглайдигандек. Балки, улар деразадан тушаётган ойнанинг нурини кўпдан буён баҳамжиҳат тинглашаётгандир. Балки, шу жимликнинг ўзи уларнинг сўзлашув тилидир, бу тилни мен билмасман. Ҳар қалай, ойлаб, йиллаб кунбўйи бир уйда бақамти қоладиган нарсаларнинг бир-бири билан мулоқотга киришмаслиги мумкин эмас. Балки нарсалар ўз-ўзи-ча бизнинг етти ухлаб тушимизга кирмаган ўйларини турар...

Деразадан осмонга қарайман: юлдузлар чечак отган. Чечаклар бир-бирларига гул чангини узатиб яшайдилар — шундай тиллашадилар: юлдузлар ҳам бир-бирига нур йўллаб гурунглашмайдими? Йўқса, нега бунча жимиллайдилар? Уйга толаман. Мен ҳам гўё жим ўтирибман. Кўнглимдаги сўзлар осмондаги юлдузларча кўп. Улар бир жойда тек турмай, тўпланиб-тарқалиб юрибди. Тўпланганларида кўнглим ёришиб кетади, тарқалганда — хира тартади.

Сўзлар безовта тиллашаётир — мени тиллашаётир.

Нима деб ўйлайсиз, одамнинг кўнглидаги сўзлар луғат китобига тўплаб босилган ўлик ҳарфлар йиғиндисими? Йўқ, улар — тирик, тирик нарсалар жим туролмайди.

Мана, шу тирик сўзлар кўнглимда гангир-гунгур мулоқот қилаётир — кўнглим ёришиб-хира тортиб турибди.

— Эй, сен,— дейман ўзимга-ўзим.

— Ҳа, мен,— деб жавоб қиламан ўзим.

— Менинг ким?

— Мен-да. Исмимни биласан.

— Исмнингни эмас, кимлигингни сўраяпман,

— Ким бўлардим, одамман-да.

— Одамлигингни эмас, кимлигингни сўраяпман.

Одамликдан бошқа яна ким ҳам бўлардим, деб ўйлайман. Агар бу саволни ўзимдан-ўзим эмас, биров сўраганда, нима деб жавоб қилардим. Бу саволни биров берганда, жавобимни кутиб ўтирмай, йўқ, сен одам эмассан, дейиши ҳам мумкин. Ахир, одам бўлиш осонми!

— Кимлигингни билмай туриб қандай яшаяпсан?— дейман яна ўзимга-ўзим.

— Қандай яшаяпман?—деб яна ажабланаман ўзим.— Хўш, қандай яшаяпман? Ҳалол яшаяпман, ўзганинг ҳақини емайман, бировга ёмонлик қилмайман, сидқидилдан ишлайман, нонимни беминнат топаман. Бундан ортиқ яна қандай яшашим керак?

— Бу иш қумурсканинг ҳам қўлидан келади,— дейман ўзимга-ўзим.— Одам яшаш учун ўзининг кимлигини билиши керак.

Яна ўзим ўйлайман, жуда кўп китоб ўқийсан-да, ошна, каллангга кимқайдаги китобий саволлар келади, дейман-у, лекин шу яшашимдан бошқа яна қандай яшашим керак экан, деб бошим қотади. Агар бундан ҳам ортиқроғи бўлса, шу кунгача яшаганимни нима қиламан, ахир, умримнинг шунча қисмини бекор ўтказган бўламан-ку! Э-э, биз яшаётган эканмиз, умрни фаромуш ўтказибмиз, деб ўчириб ташлаб, яшашни бошқаттан бошлай олмайман-ку. Отилган ўқ яна қайтиб милтиқдан чиқадики?

Яна ўзим ўйлайман: шундай яшайверганим яхши эмасми, кимдан камлигим бор?..

— Ҳа-а,—деб киноя қиламан ўзимга-ўзим,—кимлигингни билишдан кўрқяпсанми?

— Йўғ-э,— дейман ўзим ғашланиб.— Нега кўрқар эканман. Одам ўзининг кимлигини билишдан ҳам кўрқадики?

— Кўрқяпсан,— дейман ўзимга-ўзим, худди кимлигимни биламан-у, жўрттага айтмаётгандек.— Анча доносан, кимлигингни донолигинг билан яширасан.

Назаримда, кўнглимга бошқа бир одам кириб олиб, мени майна қилаётгандек, фаҳмим етмайдиган саволлар бериб, мени атай довдиратаётгандек.

Қизиқ, деб ўйлайман яна ўзим, исмим, тилим, миллатим, туғилган жойим, тотувгина оилам бўлса, қандай яшаётганим ўзимга беш қўлдек аён, бошқа биров, мени яхши билмайдиган киши шахсим ҳақида ҳар хил хаёлларга бориши мумкиндир, аммо ҳозир бегона билан эмас, ўзим билан ўзим гаплашаяпман-ку, нимани яширардимۇ нима манфаат топардим бундан?

- Хўп, ана, билар экансан, айт кимлигимни, - дейман зарда билан ўзим.

- Қани, айт-чи, Ватанингни севасанми?

- Албатта, севаман.

- Халқингни севасанми?

- Албатта, севаман.

Э-ҳа, гап бу ёқда экан-ку, деб енгил тин олиб, бурро-бурро жавоб қиламан.

- Хўш,— дейман яна ўзимга-ўзим. - Қани, энди бу саволимга ўйлаб жавоб бер: Ватанингни, халқинг-ни қандай севасан?

- Ия, бу қанақаси бўлди? Севамай, вассалом! Кўнглимда Ватанимга, халқимга бўлган улкан муҳаббатни авайлаб юрибман.

- Хўп, ана энди кимлигингга яқинлашяпмиз, - дейман ўзимга-ўзим.
Устимдан қанақадир бешафқат ҳукм бўлаётгандек юрагим орзиқиб кетади.

- Уйингни, оилангни яхши кўрасан-а?

- Ҳа.

- Шунинг учун тинмай елиб-югурасан. Ишқилиб, уйимда камчилик бўлмасин, болаларим бошқалардан кам бўлмасин, деб қўлингдан келганини қиласан. Хотинингга биров ола қараса, муштумингни тугасан, болангни қўшнининг боласи урса, отланиб чиқасан, Биронта безори уйингга тош отса, аламингни олмагунча тинчимайсан. Тўғрими?

- Тўғри.

- Нима учун Ватан, халқинг учун шундай елиб-югурмайсан.

- ...

- Буларга бўлган муҳаббатни кўнглингда авайлаб юришингдан кимга наф? Ахир бунақа бефойда ётган муҳаббатнинг тириклиги қоладими? Муҳаббат меҳроб эмаски, унга сиғиниб, шу билан бурчингни ўтаб юраверсанг. Тирик туйғу курашиши керак. Курашмайдиган муҳаббат — ўлик муҳаббат.

- Ватан дегани ҳам аслида - курашаётган муҳаббат, ана шу муҳаббат бирлаштирган кишилар халқ бўлади. Сен, сен учун ҳам биров курашиши керакми?

Аслини олганда, ўзим билан ўзим бунақа гаплашмаслигим керак эди. Гаплашсам ҳам аввалданоқ бошқа, ўзимга тушунарлироқ мавзудан бошлашим лозим эди. Масалан, ўзимдан-ўзим, қани, ошна, шу вақтгача нималарга эришдинг, деб сўрасам, қўлга киритган нарсаларимни бир-бир санаб берар эдим.

- Хўп, хўп, энди гапни кўп чўзмай, кимлигимни айтиб қўя қол, - дедим зардам қайнаб ўзим.

Шунда фақат савол бераётган ўзимни эмас, саволга тутилаётган ўзимни ҳам кўрдим, иккови ҳам - битта ўзим, лекин...

- Сенми? - дедим ўзимга-ўзим. - Сен - кўнглига ганжинани кўмма қилиб, қаерга кўмгани эсидан чиқиб кетган қашшоқсан. Шу халқнинг бир бўлаги эмас, қаторнинг ичига кириб олиб, қатор қаёққа етакласа, шу ёққа оғадиган, ўзини қатор билан паналаб, тирикчлик ташвишида ғимирсиб юрган жўн-гина бир... майли... одамсан...

Мулзам бўлиб қолдим: ўзимга ўзим шунақа айбларни қўяманми-а?!

- Ўйлаяпсанми? - деб сўрадим яна ўзимдан-ўзим.

- Ўйлаяпман, - деб жавоб бердим ўзим...

- Ўйла, ўйла, - дедим ўзимга-ўзим. - Лекин, муҳаббат қуруқ ўй ҳам эмас.

- Тушуняпман, - дедим ўзим.

- Тушунаётган бўлсанг, яшай бошлабсан, - дейман яна ўзимга-ўзим. - Майли, яхшилаб ўйлаб ол, фақат қолган умрингни ўй ўйлаш билан ўтказиб юборма. Амалсиз ўй ҳам — ўлик...

Ана шунақа, ўзим билан ўзим гаплашиб ўтирибман.

Уйимдаги ҳамма нарса бекордан-бекорга шундай турмагандир...

Деразадан ой нури уйимга бекорга тушмаётгандир...

Осмондаги юлдузлар бекорга жимилламаётгандир...

Кўнглимдаги сўзларнинг безовталиги бежиз эмасдир, ахир...

Четдан қараган одам менинг ҳозир ўзим билан ўзим гаплашиб, ўйларимнинг бешафқат товушини эшитиб ўтирганимни билмайди. Кўзини бир нуқтага тикиб жимгина ўтирган одамнинг кўнглидан нималар кечаётганини четдан қараган одам эшитмайди.

Лекин эшитиши керак. Жим турган одамнинг ҳаммаси ҳам жим турмаган бўлади. Одамнинг ўзи билан ўзи ёлғиз қолгандаги жимликда бошқалар ҳам эшитиши жуда зарур бўлган тирик сўзлар тилла-шади.

Кўнглим ёришиб — хира тортиб турибди: СИЗ КИМСИЗ?..

3. КЎЗГУДАН ҚАРАГАН ОДАМ

Одам ҳар куни неча марталаб кўзгуга қарайди: сочини тараш учун, кийимининг ярашган-ярашмаганини кўриш учун, кўпинча эса кўзгудаги аксига анчайин маънисиз кўз тикади. Кўзгуга нима учун тикилгани эсида йўқ, бошқа нарсаларни ўйлаб тураверади...

Эркаклар соқол олаётганларида ҳам албатта кўзгуга қарайдилар, ҳатто жаллод ҳам ўз юзига кўзгусиз тиғ текизолмайди.

Аёллар эса кўзгусиз ўзларига оро беролмайди лар - улар кўзгу ёнидагина ўзларининг ороланиб бораётганликларига ишонадилар. Албатта, улар эркакларнинг суқ билан термилишига ҳам ишонадилар, лекин эркакларнинг кўзида улар кўзгудагидек акс этмайдилар — кўзгу беҳаё эмас, гап ҳам отмайди.

Чиройли-чиройли қизлар чиройларидан ўзлари ҳам баҳра олиш учун кўзгуга қарайдилар.

Ёш-ёш йигитлар келишимли, хушбичим қоматларини кўзгуга солиб, ундан қизларнинг кўнглини қидирадилар.

Агар уйга кираверишда тошойна турган бўлса, одам ўтганида ҳам, қайтганида ҳам унга бир қур кўз югуртиради.

Кўчага чиқаётган одам кўчадагиларга қандай кўринишини олдиндан билиб, юзига шунга мос тус бериш учун кўзгуга қарайди. Тусини ўзгартирмаслик учун одам ҳатто кўчада кетаётганда ҳам дўконлар ойнасида лип этган аксини назардан қочирмайди.

Эркагу аёл — одам умри қандай ўтаётганини кўзгудан кузатиб яшайди. Агар ойна кашф этилмай, дунёдаги ҳамма сувлар лойқа бўлиб, одамнинг юзи ҳеч бир нарсада акс этмаса, одам ўзининг юзидаги ўзгаришларни кўрмас, илдиз отаётган ажинларини пайқамас, сочининг оқи кўпайиб бораётганини, қаддининг эгилаётганини пайхас қилмас — ёши қайтаётганини билмас эди.

Одамнинг ёши қайтгани сайин кўзгуга эл бўлиши шундан.

Одам кўзгуда ўзининг ҳамма аъзосини: сочи, пе-шанаси, қошлари, бурни, лаблари, ёноқлари, ияги, бақбақаси, бўйни, кўкрагини, кийимларини; қадди-бастини, бошмоқларини ҳам кўради, у ёнбошини, бу ёнбошини ҳам кўзгуга солади.

Қорин кўя бошлаган одам ҳатто қорнини ҳам кўзгуга рўпара қилиб, э, падарига лаънат, ҳалитдан семириб кетяпман, дейди.

Лекин одам кўзгуда ўзини кўрмайди. Кўзгуга қараган одам ўзининг ҳамма жойини кўриб туради, лекин - ўзининг кўзларига тўғри боқолмайди. Борди-ю, кўзгудаги кўзларига тўқнаш келиб қолса, билдирмай, билмагандек, гўё бу тўқнашув тасодифдек, секин кўзларини олиб қочади.

Мен бир куни ўзимни кўришга аҳд қилиб, кўзгудаги кўзларимга тўғри тикилдим. Тикилдим... шу онда сесканиб кетдим: кўзгудаги кўзлар меники эмас эди, уларнинг боқиши ўткир, шафқатсиз, сенга бир мартагина берилган ҳаётни бунча абгор қил-динг, деб қаттиқ қадалиб турар эди.

Кўзгудаги кўзлар менинг кўзларимга акс эди. Улар - мен йигит ёшига кираётганимда ҳали мана бундоқ яшаймиз, деб умидвор қилганимга ишонган, энди эса ҳаётим ҳеч қандоқ эмаслигини кўриб туриб, мени фош қилишга пайт пойлаб келаётган, ҳозир шундай пайтни қўлга киритган кўзлар эди.

Кўзгудаги кўзлардан кўзларимни олиб қочдим.

Кўзгудаги кўзлардан кўзларимни яширдим.

Фақат... ичимдаги бир истак уларга қара, қара уларга, деб турар эди.

... ва бу истак тобора кучайиб борар эди.

Чекинишга йўл йўққа ўхшайди. Нимадир қилиш керак!

4. ЎЗИГА ТЕРМИЛИБ ЎТИРГАН ОДАМ

Тепамда биров ўтирибди. Бошимда, юзини юзимга яқин тутиб, меига диққат билан тикилиб ўтирибди.

Кўзлари ҳамдард, хайрхоҳ— узоқ вақт мени соғинган, ниҳоят менга етишиб, лекин мени уйғотишдан аяб ўтирган кадрдонимнинг кўзлари.

Юзим — уйқу билан ёпилган китоб. Китобимни ўқимай турсин, деб ухлаб ётибман.

Ойнинг нури дераза пардаларидан сизиб ўтади, юзимга гардларини сепади, тепамда ўтирган бировнинг кўзларида титрайди.

Ойда ёришган юз доим шафқатталаб бўлишини, юмуқ кўзларга ҳеч ким озор беролмаслигини билиб, кўзларимни очмай ётибман.

Бировнинг шафқатини ҳимоя билиб ухлаб ётибман.

Мени қандайдир мулойим ваҳм босган, қандайдир шодланиб сесканаман.

Ваҳм кўнглимга ҳузур билан я с т а н и б, ой ёруғида хира товланаётгандек...

Ваҳмни бемалол силаса ҳам бўлар экан-ку, ваҳм билан бемалол тиллашса ҳам бўлар экан-ку, деган ўйларни ўйлайман.

Ваҳмининг оғуши илиққа ўхшайди.

Нега шу пайтгача мени ваҳима босарди, деб ўйлайман яна.

Ваҳм менга яхшилик қилишга келгандек.

Ваҳмга нималардан қўрқимни, нега юзимни очмаётганимни айтиб берсамми, дейман. Айтиб берсам, қўркувларнинг энг каттасини ўзимга эл қилсам, бошқалари мени даф қилишга ботинолмас, деб ўйлайман яна.

Ухлаётган бўлсам ҳам бош учимда менинг юзимдан ўзини ўқимоқчи бўлган бировни кўриб ётибман, унинг ҳеч қанақа БИРОВ эмас, ЎЗИМ эканлигимни билиб ётибман.

Балки ухламаётгандирман?.. Балки бу туш эмасдир?..

Бунча ўзимга термиламан, менга нима бўлди экан?..

5. ТАНАСИДАН КЎНГЛИ ҚОЛГАН ОДАМ

Унинг ҳамма хоҳиш-истакларини бажариш менга қонун эди.

Уни деб ўлиб-тирилардим.

Ҳар куни эрталабдан уни парваришлаганга киришар эдим: соқолини олар, тишини тозалар, юзига хушбўй атирлар сеппиб қўяр эдим: устарагинг тиғи теккан жойига зарарли нарсалар тошмасин, деб ҳам ўйлардим-да;

хар ҳафта ҳаммомга туширар, буғхонада обдан терлатиб, уқалаб қўяр эдим;

хар куни камида уч маҳал овқатлантирар, қурбим етганича унга ёқадиган таомлардан сайлар эдим; энди чамалаб кўрсам, шу вақтгача еган овқатлари кирқ туянинг белини синдириб, яна ортилмай ҳам қолар экан;

топганимча яхши-яхши либосларга ўрардим, совуқда қалин, иссиқда енгил кийинтирар, изғирин юзига тегмасин, деб қишда пўстинининг ёқасини кўтариб қўяр, бошини офтоб урмасин, деб саратонларда соя-салқин йўлкалардан етаклар эдим;

ўзини салгина ёмон ҳис қилса ташвишга тушар, инжиқланаверса, дўхтирларга қаратар, дардини аритадиган дорилардан топиб келардим;

чарчаса, дам берардим, кунига камида етти соат ухлатардим, сайр қилдирардим, яна...

Энди мен майда гап одам эмасман, унинг айтса бўладиган хоҳишларидан ташқари, айтиш ноқулай талай-талай майлларини ҳам қондирардимки, ҳаммасини санайверсам миннат қияпти, деб ўйлашингиз мумкин.

Гапнинг лўндаси, ўзимни унга бағишлаган эдим.

Бир куни доимгидек уни папалаб кетаётганимда, бирданига олдимдан тўсиқ чиқиб қолди.

— Қани, энди мен билан бир сакра, бу тўсиқдан ошиб ўтайлик,— дедим.

У тўсиқни кўриб чекинди, аниқ — қ ў р қ д и!

— Сакра, ахир, сени келиб-келиб тўсиқдан чекинасан, деб шунча парвариш қилдимми,— дедим унга эзилиб.

У эса тўсикқа қараб шалвираб қолди.

Охири, бор-э, асли номард экансан, сенга умрини бағишлаган мен — аҳмоқ, дедим-да, бир сакраб тўсикдан ошиб ўтдим.

Танамнинг қуруқ ўзи қолаверди, йўлнинг нариги ёғига фақат ўзим кетавердим...

6. КЎНГЛИНИ КЎТАРГАН ОДАМ

Ивирсиқ уйимизга кирсак, бетартиб ётган нарсалар ўзимизга жой қолдирмагандек, тор туюлади. Шунинг учун вақт-вақти билан уй кўтарамиз. Уйдаги нарсаларни ташқарига олиб чиқиб, кўрпа-ёстикларни офтобга ёямиз, уйни супуриб-сидириб, шамоллатиб тозалаймиз-да, нарсаларни жой-жойига тахлаймиз: ивирсиб ётган уй кенг, баҳаво, одам кирса, бахридили очиладиган, энг муҳими — излаган нарсангиз топиладиган тартибли бир гўшага айланади. Тўғрими?

Мен бир куни шу тарзда кўнглимни кўтармоқчи бўлдим. Ивирсиб кетган экан, зарур пайти излаган туйғумни тополмайман; бу туйғу йўқлигидан эмас, кўнглимнинг тартибсизлигидан; унда ҳамма туйғуларим аралашкуралаш сочилиб-босилиб ётган экан.

Бир куни телевизорга қараб ўтирган ўғлим: “Дада, сиз ҳам отларни яхши кўрасизми?”, деб сўраб қолди. Ўйламасдан. “Ҳа, ўғлим”, деб юбордим уялиб кетдим: кўнглимдан ҳарчанд изламайин, отларни я х ш и к ў р и ш и м н и т о п о л м а й м а н. Бу туйғу болалигимдан бери бор, кўнглимда эди, гўдаклигимда хивични от қилиб чопганман, сал каттарганимдан кейин кўпқари бўлган жойдан қолмаганман, ўн саккиз ёшларимда отчопардаги пойгадан завқланиб, кўнглим юмшаб кетган; отлар шу қадар чиройли чопган эди. Лекин, мана, бугунга келиб, бу туйғуни тополмаяпман...

Бир мактабда ёзувчилар билан учрашув бўлди, менга ҳам сўз беришди. Сўзни тарихни чуқур ўрганиш кераклигидан бошладим. “Тарих — тарихда қолиб кетган ўтмиш эмас, у бизнинг юрагимизда яшайди, бугун биз яшаётган кунлар ҳам авлодларимиз умрида давом этади, ота-боболаримиз ҳаётини унутиб қўйсак, келгусида бизни ҳам эсдан чиқаришади, изсиз ўчиб кетамиз”, дедим. Шундай дедиму юра-гим шув-в этиб кетди: кўнглимга назар солсам, ўзимнинг тарихни яхши кўришим йўқ! Бир вақтлар тарихни шундай севардимки, ётиб олиб, қулоғимни ерга боссам, тарихдаги отларнинг дупурини эшитгандек бўлар эдим. Бу туйғу кўнглимнинг қай бир бурчагида, қанақадир лаш-луш кечинмалар тагида қолиб кетган шекилли, шундай зарур пайтда излаб тополмайман. Мулзам бўлиб минбардан тушдим...

Яна бир куни мени атай йўқлаб, тўлиб-тошиб синфдош дўстим уйга келди. Дарвозани очишим билан мени кучоқлаб олди. Мен ҳам уни кучоғимга олдим эсанкираб туравердим: яна ўша аҳвол, синфдошимга бўлган д ў с т л и г и м н и т о п о л м а й м а н. Дўстим, кўлида бир дунё бозорлик, кўнгли меҳрга лиммо-лим тўлиб, кўзи ёшланиб менга боқади; бечоранинг мени кўрмаганига

ўн беш йил бўлибди, ахир! Мен эса нима қилишимни билмайман, нукул: “Эй сени қараю... Жуда қувонтирдинг мени”, дейману кўнглимда қувонч йўқ. “Бекорга келмагандир, шаҳарга иши тушган, бирон илтимоси бор-ов?”, деган хаёлларга ҳам бораман. Лекин, йўқ, ҳеч қанақа илтимос-пилтимоси йўқ; ишидан икки кунга жавоб теккан экан, “Шу-у, жўражонимни бир кўрмасам, кўнглимнинг хусури босилмайдиганга ўхшайди”, деб келаверибди. Кечаси алла-паллагача гурунглашиб ётдик; унинг кўнглига ҳаяжон сиғмайди, мени уйқу босади, мен ҳам унга қўшилиб жўшай дейман, аммо ўша жўшқин дўстлигимизни қ а е р г а қ ў й г а н и м н и тополмайман, билмайман.

Яна бир куни шу ерда — шаҳардаги дўстларим билан бўлган бир гурунгда гап биринчи муҳаббатга келиб тақалди. Дўстларимнинг мендан бошқа барида бу туйғу йўқолмаган экан, гурунг қизигандан қизиди, уларнинг бари ўша ўн олти, ўн етти, ўн саккиз ёшига бир-бир қайтиб чиқишди. Биринчи муҳаббат менинг ҳам эсимда экан-у, аммо туйғунинг ўзи йўқолиб қолибди. Бўлмаса, бир қизни иккинчи синфдали-гимдан тортиб то мактабни битиргунча яхши кўрганман, ҳар куни, ишонасизми, ҳар куни унинг отини айтиб ухлаганман, уйғонганимдан кейин ҳам тилимга келган сўз — унинг оти бўлган. У қиз менга мойил бўлганми, йўқми, билмайман-у, лекин ўзим уни жуда қаттиқ яхши кўрганман. Ўша ширин азобларимнинг ҳаммасини эслайман, лекин кўнглимда қилт этган туйғу йўқ. Кейин эсласам, биринчи севгимдан совиб, энди нима кераги бор, деб кўнглимнинг бир гадейтопмас бурчагига тиқиб қўйган эканман, мана, т о п о л м а й м а н.

Бир куни эски ёзувимизга бўлган севгимни тополмай қолдим. Дўстимнинг ўғли мактабида арабча ҳам ўқир экан, ҳарфларни ажи-бужа ёзишини кў-риб, ғайратим жўш уриб кетди, унга ҳуснихатнинг қанақа бўлишини кўрсатиб қўймоқчи бўлдим. Аммо отимни ёзиш ҳам эсимдан чиқиб кетган экан. Йўқса, бир вақтлар камишқаламни қия йўниб, Навоийнинг “Ашрақат мин акси шамсил...” деб бошладиган ғазалларини қанчақанча кўчирганман, ҳуснихатим яхши чиққанидан қанчалар қувонганман. Энди эса кўнглимда эски ёзувга меҳр тугул, ўзи ҳам йўқолиб қолибди.

Эътибор бермасангиз, не-не туйғуларингиз йўқолиб кетаверар экан, эътибор берсангиз, нималарни йўқотганингиз келаверар экан: аввал ҳафта-ўн кунда, кейин кунда бирон бир туйғумни бефойда излайдиган бўлиб қолдим.

Ана шундан кейин кўнглимни, худди уй кўтаргандек, саранжом-саришта қилишга бел боғладим. Ўзи ҳам кўнглимда минг хил майда-чуйда туйғулар уюлиб кетган экан, уларнинг керагини керакка ажратгунча бўларим бўлди. Уларни ш а м о л л а т и ш у ч у н о ф т о б г а ё й г а н и м д а к ў п и қ у р и б, у в а л а н и б к е т д и.

Лекин уларнинг тагидан — кўнглимнинг тубидан шунақа туйғуларим топилаётирки!.. Шунчалар бадав-лат эканимни ўзим билмай, қашшоқ-бенаво юраверган эканман.

Кўнгил кўтаришим тўхтагани йўқ, ҳали иш кўп, лекин хозирданок кўнглимга кирсам, яйраб кетаман — шунақа саришта, шунақа баҳаво, шунақа кенг...

7. ОҚИБ БОРАЕТГАН ОДАМ

А л л е г р о

*Мен бир куйнинг тўлқинларида оқиб келяпман келяпман келяпман
қалқиб қалқиб кетяпман кетяпман кетлпман бу куй мени қайси қайси қайси
қирғоғига қачон қачон қачон ташлаб кетади билмайман билмайман
билмайман фақат бу куйни ўзим чаляпман чаляпман чал...*

ОДАМОВИГА УЧЁҚЛАМА ҚАРАШ

туркум новелла

1. СУРАТИ

Бу одам жуда тоза юради.

Бу одам жуда озода кийинади.

Бу одам жуда чиройли сўзлайди, гапидан адашмайди ва ҳеч қачон ўзини йўқотиб қўймайди.

Бу одамни кўрганда беихтиёр ўзингизнинг чанг-чунгга беланиб, терлаб-пишиб юришингизни, шимингиз дазмолланмай, кўйлагингиз ёқаси нотоза эканлигини ўйлайсиз (аслида ҳеч бири шундай эмас, лекин сизга шундай туюлаверади) ва шу заҳоти, уясидан қулаб тушган полапонлардек, хаёлингизга лоп этиб келиб қолган шу куйди-пишди ўйлaringизнинг ҳам бетартиб, узук-юлук ҳамда чала эканлигини англаб, довдираб тураверасиз — бу одамнинг қарашлари унинг нақадар музайян ва равон мушоҳада қилишини кўз-кўз қилади.

Бу одам жуда батартиб ўйлайди — ўйлашда унинг ўз тартиби бор.

Бу одам яна кўп йўللardan юра олади — унинг юрадиган ўз йўллари бор.

Бу одам яна тиллари осмонни ялаган оловлар ичидан куймай чиқиб келаверади.

Бу одам яна тўлқинлари кўкка сапчиган сувлар устидан ботмай юраверадн.

Бу одам паррихта мусичаларнинг ҳам кўнглини топади.

Бу одам кулча бўлиб турган илонларнинг ҳам тилини билади.

Бу одам тагин ўлаётган дўстга илжайиб қарайди, Бу одам тагин тиш қайраган душманга кулиб боқади.

Яна... бу одам ботаётган офтобнинг қонталаш баркашига қараганча, оғзини катта очиб, “хай-йий” деган товуш чиқаряб, бамайлихотир эснайди; эсноқдан бадани яйраб, кўзларига ёш чиқиб кетади.

Бу одамни табиат ярлақаган — унинг

заха емаган шафтолидай,

тиш тегмаган жоноқи олмадай,

қўл тегмаган ҳуркак сийнадай,

онаси, йўк, рўзғор ўпмаган бокира қиздай тоза, озода, хали

унниқмаган, хали дунё кўрмаган,

дунёдаги виждонлар ичида энг чиройлиси бўлмиш виждони бор!

Бу виждонни у хар қандай кўздан асрайди; ҳеч кимга бермайди, кўрсатмайди.

Бу виждонни у шамоллар тегмайдиган, сувлар ўтмайдиган, оловлар яламайдиган, нигоҳлар тушмайдиган қилиб ўраб-чирмаб, кўнглининг тубига бекитиб қўйган ва баданини виждонининг устида пилла қилиб ўраб олган.

Қачон пилла ичидаги ғумбак капалакка айланиб, пиллани тешиб чиқади ва қанақа тухум қўяди —буни билолмаймиз.

Бу одам эса саволга жавоб қилмайди: у илжайганича кўнглингизнинг очик эшигидан ўтиб, тўхтамай, нариёгидан чиқиб кетаверади.

2. СИЙРАТИ

Бу одам яна устидан кулфлаб ўтиради.

Сиз билан бизга — устидан кулфламайдиган одамларга уйда ўтирганимизда кулфнинг кераги йўқ: одам бор уйга дўст келиши, қўшни кириши мумкин; душман эса уйимизга келмайди, у катта йўлда оёғимиздан чалади.

Ўз уйида устидан кулфлаб ўтирадиган бу одам эса дўстдан ё, дейлик, ўғридан кўркмайди, эгали уйдан ўғри кўрқади — у ҳам ўзини тўғриларга кўрсатмаслик пайида бўлади; бу одам дунёдан ҳадик олади: у ташқаридаги олам кириб келадиган эшикка кулф уриб, тагин дунё уйимга кириб-нетиб қолмасин, деб ҳушёр ўтиради.

Майли, дейлик — уй ўзиники бўлганидан кейин, билганини қилмайдими?

Лекин бу одам кўчага чиққанда ҳам офтобга, ҳавога, қушлар сайроғига, кўчанинг ўзига, кўчадаги одамларга, одамларнинг берган саломига ҳам ҳадик билан, тагин кўнглимга кириб кетмасин деб жуда ҳушёр царайди.

Бунисига ҳам майли, дейлик — кўчадаги одамни сен нега бунақа... ўзингдан-ўзинг хавфсираб юрибсан, деб қисти-бастига ололмаймиз.

Лекин бу одам ўзининг кўнглидан ҳам шубҳа қилади — ёпирай, бирон сўз, бирон фикр, бирон бебошвоқ ҳаяжон чиқиб кетмасин, деб кўнглини ҳам кулфлаб юради: оғзига маҳкам, одамлар билан гаплашмаслик чорасини қилолмаса, ноилож, оғзини очмай сўйлайди.

3. ТУРМУШ ТАРЗИ

Бу одам фақат уйинигина ватан деб билади: тўрт девор билан ўралган уйини ўз мамлакатим деб ҳисоблайди.

Бу одам ўзи шу мамлакатининг сиёсатини юритади — баайни қадимги пошшолардек.

Мамлакатининг ташқи сиёсати борасида ҳам бу одам ҳушёрликни кўлдан бермайди, мамлакатига чегарадош “мамлакатлар” билан (бу одам

қўшниларининг уйини ҳам худди ўзиникига ўхшаган хорижий мамлакатлар деб ҳисоблайди) борди-келди муомалаларида қатъий бир тартибга амал қилади: уларнинг ички ишларига аралашса ҳам, ўзининг ички сиёсатига аралаштиришларига изн бермайди; бу одам ўша мамлакатларнинг элчилари билан (носоғлом тасаввурни қаранг!) ўз мамлакатининг ягона ва мутлақ ҳокими сифатида жуда усталик билан муносабатда бўлади: давлат сирларим чиқиб кетмасин, деб оғзини очмай гаплашади.

Мамлакат фуқаросиз бўлмайди албатта: бу одамнинг мамлакатада ҳам фуқаролар бор: хотини, болалари... Хотин ҳам, болалар ҳам бу одам юритган сиёсатни маъқуллайди. Шунга қараб, бу мамлакатдаги-лар яқдил, яқтан яшар эканлар, деган хулосага ҳам келишимиз мумкин эди, лекин сал чатоғи бор.

Бизнинг тушунчамиздаги мамлакатда фуқаролар ўз давлатининг ҳамма ишларидан доимо бохабар, тўғрироғи, ички ва ташқи сиёсатни уларнинг ўзлари белгилайди. Лекин бу одамнинг мамлакатадаги сиёсатдан унинг фуқаролари воқиф эмас. Мутлақ ҳоким уларни сиёсатга аралаштирмайди: хотин — хотин, бола — бола! Шунинг учун ҳам бу мамлакатда ҳар хил сайловлару намоёишлар, бўйин товлашу ғалаёнлар йўқ. Ўзингиз ўйланг, ахир, кимга қарши ғалаён кўтариладию мутлақ ҳоким ағдарилса, ўрнига унинг ўзидан бошқа яна кимни қўйиш мумкин? Сал чатоғи бор, дейишимизнинг боиси ҳам шунда — демократия деган сув билан ҳаводек зарур ақида бу мамлакатнинг ички сиёсатига ҳалал беради.

Ана шуни ўйлаган тўрт девор ҳокими қўл остидагилар билан хушёрликни унутмай муносабатда бўлади: яъни хотин зотига сир бермасликни, болали уйда сир ётмаслигини бирон дақиқага ҳам эсан чиқармайди.

Бу одам уйдагилар билан ҳам оғзини очмай сўйлашади!

Энди бу мамлакатнинг иқтисоди, маданияти, муҳити, тузум-тутуми қанақа экан, мутлақ ҳоким давлатни идора қилишдек сермашаққат ишни қандай уддалар экан, деб қизиксинишимиз турган гап.

Биз бу одамнинг тоза юришига, озода кийинишига, чиройли сўйлашига, ўзини йўқотиб қўймаслигига, музайян ва равон мушоҳада юритишига, сувда чўкмай, ўтда куймай юришига, мусичаларнинг ҳам, илонларнинг ҳам кўнглини бирдек топишига, дўстга ҳам, душманга ҳам бирдек қарашига кўзни катта очиб қарайлик—ишлари яхши бўлмаса, ботаётган офтобга қараб шундай эснармиди?!

Қараманг унга — эсноқ юкумли бўлади, ахир!

ҚУЛФ ТИЛИ

новелла

Одам уйидан чиқди, эшигини берклади — ўзининг ўрнига қулфни эга қолдирди.

Қулф бутун бошли уйга, уйдаги мулкка эга чиққанидан хушёр тортиб, эшикни итарса ҳам, тортса ҳам очилмайдиган қилиб, маҳкам тишлаб тураверди.

Уй эгасининг уйда йўқлигидан беҳабар одамлар уни йўқлаб келдилар: ундан олган қарзини бермоқчи бўлиб дўст келди, унга берган қарзини олмоққа чоғланиб дўст душман бўлиб келди, унга тегаман деган қиз келди, орани бирёқли қилмоқчи бўлиб жувои келди, ирга кўраман, деб бир хотин келди, меҳмонга чорламоқчи бўлган таниш келди, меҳмон бўлишга чоғланган нотаниш келди, зерикканидан қаерда лақиллашни билмай юрган бир биродари азиз ҳам келиб кетди...

Қулф буларнинг ҳаммасига кўрс муомала қилди, эшикни итарсалар ҳам, тортсалар ҳам маҳкам тишлаб тураверди. Кетинглар, уй очилмайди, деб айтишга ҳам чоғланди, лекин оғзини очса, эшик ҳам очилиб кетишини билиб, жим тураверди.

Одамларнинг ҳар бири эшикни итариб-тортиб кўришди, эгилиб тирқишдан қарашди, балки уй эгаси дунёдан воз кечиб, устидан қулфлаб ётиб олгандир, деб чақириб ҳам кўришди. Унга тегаман деган қиз қачон келишини мен учун бирон қоғозга ёзиб, қистириб кетгандир, деб эшикнинг зийларигача қараб чиқди, келиб қолар балки, деб анча маҳтал турди ҳам.

Биродари азиз: “Ҳой фалончи, мен фалончиман, уйда бўлсанг, кўп таранг қилмай, оч эшикни, зерикиб кетяпман-ку”, деб бақириб ҳам кўрди...

Қулф уйда эгаси йўқлигини билиб турса ҳам, уларга тушунтирмади, кани, туёқларингни шиқирлатинглар, демоқчи ҳам бўлди-ю, аммо шиқирлашдан чўчиди; шиқирлашдан бошқа сўзни ҳам билмас эди, билганда тишининг орасидан бир нарсa дерди...

Чунки бу одамларнинг ҳаммаси унга ажнабий эди.

Сўнгра бир мушук келди, эшикнинг зийига мўйловларини суйкади, бу очиладиган туйнукми, очилмайдиганми, деб мушук ақли билан ўйланиб қолди. Мушук вақтини бекорга кетказмайдиган хўп саводхон эди: эшикдан келаётган ҳидларни гўшт, қази, ҳасип, пишлоқ, деб шаррос ўқиб ташлади, айниқса сичқон деган ҳидни завқ билан мутолаа қилди.

У эшикка ичидаги шундоқ мазали саргузашт устидан ёпилган катта китоб муковасига қарагандек термилиб, кўп афсусли миёвлади.

Қулф шундоқ ўқимишли мушукнинг илмини назарга илмай, без бўлиб тураверди.

Лўкиллаб бир кўппак ҳам келди. Кела солиб мушукка ташланди. Ҳе йўқ, бе йўқ, бирдан бўлган бу ҳужумдан довдираб қолган мушук пихиллаганча томга отилди.

Кўппак кўчада, мушук томда, дод-муомалани бошлашди.

Тўпори кўппак мушукдан нима ёмонлик кўрганини ўзи ҳам билмай, хўп сўкинди, мушукнинг етти пуштини тупроққа тенг қилди, тарбия кўрган мухтарам мушук эса бир-икки марта ёзғирди, холос. Дод-муомаланинг мазмуни шундай эди: кўппак мушукка ўзининг кўппак тилида: “Ҳе катта бувангни... хушомадгўй, алдоқчи... одамларнинг қўғирчоғи, сичқонпараст, падари кусур... фалон-писмадон мушук, паст — доим мушуклигингга борасан, пўстинингни бурдалаб ташламасам, кўппак отимни бошқа қўяман”, деб дўқ ураётган, мушук эса: “Пандаваки! Ювиндихўр! Еганинг — сарқит, ўзинг гўр бўлармидинг, башарангга қара — мушук уялади”, деб мушукчалаб узиб-узиб олаётган эди.

Қулф эса бу ғалвадан боши қотиб, зинграйиб тураверди.

Бу воқеа кўп такрорлангани, сал ўтмай яна қайтарилишини билгани учун кўппак ҳам, мушук ҳам кўп асабийлашмай, шунчаки йўлига манжашиб туришдида, кейин иккаласи икки томондан: мушук томдан, кўппак кўчадан кетди.

Гап шундаки, кўппак ҳам, мушук ҳам ўз тилида гапиришган бўлса-да, иккаласи ҳам бир-бирини жуда яхши тушунишарди, чунки иккаласи ҳам бир кўчанинг фукароси эди.

Аммо иккаласи ҳам қулфга ажнабий, негаки улар қулфнинг мулкида яшамас, шундан қулф уларнинг тилини билмас эди.

Кўча ҳувиллаб қолди.

Қулф эшикни маҳкам тутиб тураверишдан зерикди. Мен бўлмасам, бу эшик қандай кун кўрар экан, очилиб ёпилаверганидан эси оғиб қолса керак, деб ўйлади.

Яхши ҳамки, мен бор — тартиб бор, деб мамнун ҳам бўлди. Лекин мамнунлигии нимага изҳор қилишини билмай, баттар зерикди.

...Кейин кўзлари аланг-жалаң бир кимса келди, эгилиб қулфга меҳр билан термилди.

Қулф сал бўлмаса, оғиз очиб гапириб юборай, деди. Лекин бу кимса ҳам тилимни тушунмайди, деган ўйда жим қотди.

Кимса бошқаларга ўхшаб эшикни итариб-тортиб кўрмади, эгилиб тирқишдан қарамади, чўнтагидан қулфларнинг сўзи шода-шода тизилган сим ҳалқани чиқарди — бу қулф тилининг луғати эди, шу билан уни гапга солди.

Излай-излай керакли сўзни топди, шу сўзни қулфга оҳиста айттирди... Ҳатто уйнинг эгаси ҳам қулфга бундай юмшоқ муомала қилмас, уни шақир-шукур қилиб гапиртирар эди...

Бу кимса қулфни шунақа ардоқлаб, шунақа ҳурматини жойига қўйдики... қулфнинг боши айланиб кетди.

Ахир, бу кимса қанақадир тарбиясиз бир кўппак ёки тарбияли бўлса ҳам, мушук эмас, ҳатто одам ҳам эмас эди-да!

Бу кимса қулфга ажнабий ҳам эмас эди.

Бу кимса оддий кулфбузар ўғри эди.

БИРИ КАМ ДУНЕ

новелла

Кетяпман. Тепамда кўп-кўк осмон. Қаршимда қирмизи қуёш, ботайми, ботмайми деб, дарахтларнинг шохига омонат қўнган. ~нр-ғир шабада. Асфальт йўлка топ-тоза, шинам. ~ивирлаб юргак чумчуқлар мен яқинлашганда дик-дик қочади. Ўриндикда йигит билан қиз ҳузур қилиб ўпишмоқда. “Эру хотин — қўш ҳўкиз”, деган гапни эслаб кулгим қистайди: шу дўмбоққина қизнинг, савағнчдек ингичка йигитчанинг терлаб-пишиб, ҳарсиллаб омоч тортаётганини кўз ўнгимга келтираман. Ҳазилкаш одамлар ҳам кўп-да.

Кетяпман. Дарахтларнинг олачалпоқ сояси бошимни силайди, йўлкага ястаниб олади ва оёғим остидан сассиз сирғаниб ўтади. Кўкрагим чуқурлашиб-кенгайиб кетгану тўйиб-тўйиб ютаётганим салқин ҳаво қайтиб чиқмаётгандек... Ўткинчиларни бир-бир тўхтатиб, қувонтиргим келади. Ўзиб кетаётиб бир чолга тавозе билан салом бердим, кўлимни кўксимга босиб, бош эгдим. Чолнинг кўзойнаклари ялт этди, бир зум менга ағрайиб қолди. Кейин алқади: “Яхши жойлардан ато қилсин!” Бўлмаса-чи? Сал ўтмай йўлимда бир қиз учради. “Яхшимисиз?”, дедим. У истиғно билан лабини бурди, тери-тери сичқоннинг думидек ингичка бўлиб кетган қошларини чимирди. Яхши жойларда яхши қизлар етишади-да.

Кетяпман. Гуллар. Қизгин очилган, ловиллаб турган гуллар! Кўзга жазиллаб уради, йиғлагинг келади — шу қадар расида. Шундоқ рўпарамда “йўл топибмиз — юрибмиз, пул топибмиз — ичибмиз”, деганлардан бири ялп этиб учиб тушди. Ўтириб олиб кўлига диққат билан тикилгач, роса сўкинди. Бошини силкиб пишқирди-да, “Эҳ, Саодат, Саодат, ҳозир бораману...” дея ғулдиради. Кейин ўмганини кўтараман деб, тўрт оёқлаб қолди, ўрнидан туришга кўзи етмади, чоғи, эмаклаб бориб дарахтни кучоқлади, унга осилиб каддини тиклади. Охири гандираклай-гандираклай йўлга тушди. Қизиг-а?

Кетяпман. Тепамда кўм-кўк осмон, қаршимда қирмизи қуёш. Қитиғи келган тентакка ўхшаб бениҳоя хурсандман, кулиб юборай дейман. Неғалигини билмайман, билишни ҳам истамайман. Ўз-ўзидан, ҳеч бир сабабсиз завқим тошади. Аллақандай куй димоғимда ғивирлайди, хиргойи қиламан, Тезроқ уйга етиб, ўғилчамни қийқиртириб ўйнатгим, варанглатиб пластинка кўйгим, хуллас, қандайдир айюҳаннос солиб, оламни бошимга кўтаргим келади. Ичимга сиғмаяпман.

Ортимдан кимдир келяпти: “тап-туп”, “тап-туп”. Шошиляпти. Мендан ўтиб кетмоқчи. Кўрамиз!

“Тап-туп” тобора тезлашади. Қадам ташлашига қараганда, бўйи пастроққа ўхшайди. Пишиллашига қараганда, тез юриб ўрганмаган. Кўз қиримни ташладим — елкамдан қуйироқда бир япасқи бурун юзиб чиқди, силкиниб ортда қолди, яна кўринди. Яна... Қадамимни тезлатаман, “тап-туп” ҳам кучая-ди. Эҳ-хе, ростдан ҳам ўзиб ўтмоқчи шекилли!

Бурун йўқолди, чиқди, йўқолди, чиқди... Елкамга елимлаб қўйилгандек, липиллаб келаверди.

Унга сира эътибор бермагандек, осмонга қарайман, ён-теваракка кўз югуртираман. У тап-туплаб, тапир-тупурлаб йўрғалайди. Худди у эмас, ўзимнинг елкам бетартиб пишиллаётганга ўхшайди. Ерни гурсиллатиб одим отишимдан, бўйим узунлигидан, шу одамнинг мендан ўтиб кетиш учун беҳуда чиранишидан хурсанд бўлиб кетаман. Марҳамат, йўл очиқ! Қитмирлик қилаётганим йўқ, оёғидан чалаётганим йўқ. ~ашига ҳам тегмаяпман. Қоқилиб йиқилишини ҳам тиламаяпман. Қайтанга далда беряпман. Ўтиб кетсин, марҳамат!

Ҳадемай уйга етаман. Сизга айтсам, хотиним хотин эмас, бутун бошли бир хазина — уйда ҳеч вақо йўқ кезларда купқуруқ ҳаводан бўлса ҳам чучвара тугиб бера олади. Мен-ку, уйга шошиляпман, бу қаёққа ошиқади? Шуларни, айти пайтда уни олдинга ўтказиб юбормасликни ўйлаб янада тезроқ юраман.

Хумпар, сира орқада қолай демайди. Ҳайронман, кулгим қистайди. Мунча чиранмаса? Ҳай, ана ўтиб кетди ҳам дейлик. Хўш, шу билан бири икки бўлади-ми? Ёки бўйига бўй қўшиладими? Лекин ким бўлса ҳам яхши одамга ўхшайди. Тиришқоқ, курашчан кўринади. Бунақалар кунтли, захматкаш, ўз сўзининг устидан чиқадиған бўлади. Бировга осонликча ҳақ бермайди, ўзини хафа қилдириб қўймайди.

Оғайни, менга жуда ёқиб қолдинг-ку! Қани, отни қамчила. Паст бўй, майда қадам бўла туриб мендан ўзолсанг, худо ҳаққи, жуда қувонаман. Омад тилайман. Эй сен, ростдан ҳам ушлаган жойингдал кесасан шекилли. Лекин мен ҳам чакки эмасман, оғайни. Унча-мунчага енгилмайман. Қейин, мундоқ қаддиқоматни ҳам солиштир. Сендан қанча узунман? Зўрға елкамдан келасану яна олдинга ўтмоқчисан. Сенинг икки қадамингни мен битта қилиб ташлаяпман. Қара, мен бемалол, гўё сени пайқамагандек, сен билан баҳслашмагандек, бамайлихотир кетяпман. Сен-чи, питир-питир қиласан, пишиллайсан, лекин йўлинг унмайди. Чарчадинг ҳам. Имкондан ташқари нарсга йўқлигини биласанми? “Лайлакка етаман деб чумчукнинг бути йирилибди”, деган гапни наҳотки эшитмаган бўлсанг?

Кўнглимда ана шунақа серзавқ ўйлар. Ўзишувдан завқланиб кетганман. Очиғи, ҳали унинг афтини кўрмаган бўлсам ҳам кўнглимга жуда-жуда ўрнашди.

Бирдан қўл силтаб, орқада қолиб кетса-я деб, ташвишланиб ҳам қўяман. Унга хаёлан далда бераман, ғалабага ундайман. У ҳам бўш келмаяпти.

Қарамасам ҳам пайқаб келяпман: ўзай-ўзай деяпти-ю, чоғи етмаяпти. Жўрттага секинлаб кўяман— у олдинга ўтиб олади. Кейин унча зўр бермай унга етиб оламан-да, ўтиб кетаман. Икки-уч марта шундай қиламан.

Бу одамнинг тиришқоқлигидан қувонаман. У пишиллагани, пилдираб йўрғалагани сари кўнглим қувончга тўлади: одамлар сизнинг зўрлигингизни мақтамасин, зўр эканлигингизни амалда тан олсин!..

Тўсатдан унга миннатдорчилик билдиргим, биронта яхши гап айтиб, елкасига дўстона қоқиб кўйгим келди. Қолаверса, натижаси уч карра аниқ бўлган мусобақадан ҳам кўнглим совиётган эди.

Шу ниятда унга ўгирилдим...

Нима кўрдим денг? Бикки, пакана, қопқора, япаски бурун йигит менга олайиб қараб турибди. Юзида, кўзида ёввойи мушукни эслатадиган йиртқич бир ифода бор:

— Ҳа?—деди у.

Сесканиб тушдим. Зўрға ўзимни қўлга олдим.

— Ҳеч нарсаси.

Бўйни қарийб билинмайди, боши, елканинг давомидек, қапишиб кетган. Бир кўзи қияроқ сузилган.

— Қайдан келяпсан?— деди у ошқора таҳдид билан.

- Ишдан - дедим сал чўчинқираб.

“Ҳозир жанжаллашамнз!” деган ёқимсиз, хавотирли фикр миямдан совуқ ғимирлаб ўтди.

— Қаерда ишлайсан?— деб яна савол берди у.

— Нима эди?—дедим, кейин атайлаб — уни ҳам сенлаш учун кўшиб кўйдим.— Сенинг ўзинг-чи?

— Мен сендан сўраяпман,— деди у.

Яқин ўртада ҳеч ким йўқ эди. Ўзимни босиб олдим. Унга индамай тикилиб туравердим. Бор кучимни тўпладим, деб ўйладим ичимда.

— Оғайни,— деб таққа тўхтадим, у ҳам тўхтади.— Орқамдан ким келяпти экан, деб сенга қарадим, холос. Сенга қараш тақикланган бўлса — айт! Йўқса — бор, йўлингдан қолма. Бунча тирғиласан? Нима демоқчисан ўзи?

У мени бошдан-оёқ кузатиб чиқди, кутмаганимда бирдан юмшади:

— Энди, сўраяпман-да,— деди. Яна йўлга тушдик.

— Ўқитувчиман,— дедим, кейин ёлғондан кўшиб кўйдим:— Физкультурадан дарс бераман.

У менга синовчан қараб кўйди.

— Мен холодильник тузатаман,— деди.— Чекишдан борми?

— Чекмайман-да.

— Ҳар куни шу ердан ўтасанми?— деб сўради у.

Бу савол бермаса гапира олмайди шекилли.

— Ҳа. Сен-чи?

— Мен ҳам.

— Ҳеч кўрмаган эканман-да,— дедим шунчаки, гапни гапга улаш учун.

— Нега?—деб хайрон бўлди у. — Ҳаммавақт будканинг олдида болалар билан пиво ичнб ўтяраман-ку. Бахти, Ҳаким, Ҳамид, Шерзод. Зўр болалар! Ҳакимни танийсанми?

— Йўқ.

— Вой, нега? Упи бир кўрган одам дарров танийди. Сочи жингалак, лаби дўрдоқ бола. Шунинг учун отини “Негр” қўйганмиз.

— Билмадим, балки кўргандирман,— дедим.

— Кўргансан, кўргансан, — деди у. — Агар ҳар кунн шу ердан ўтсанг, кўрмаслигинг мумкин эмас. Боксёр, мушти катта-катта. Менинг қўлимга бир яримта келади.

- Мусобақаларда қатнашадими?

- Вой, қизикмисан! Мусобақада нима қилади? Газ сув сотадиган автоматларга қарайди. Ҳар куни олтмиш-етмиш сўмдан кам топмайди. Қизлари жа кўп. Келишган бола-да! Зўр ташлашади лекин. Ётиб ҳам чиккан, — деди, бу ҳам Ҳаким деган ўртоғининг жуда катта фазилатидек.

— Нега?—деднм қизикқан бўлиб.

— Э, йигитчилик-да,— деб бепарво қўл силтади у.— Автобусда битта олифта жой бўшатмабди. Ўзига ишонган-да. Лекин роса уришган. Бир ҳафта касалхонада қон туфлаб ётган экан.

— Ия, бу Ҳакимларинг кўпчилик бўлганми?

— Ҳа-да. Учови зерикиб юрганда шу бола тўғри келиб қолган-да. Нима, Ҳаким уришса, улар қараб турсинми?

— Албатта,— дедим.

Номард Ҳакимингни ҳам худо кўтарсин!

— Иккита қовурғаси синиб кетган экан. Ётқизиб олиб биқинига тепгандан кейин... Жигари эзилиб кетгандир.

Мен индамадим.

— Энди куён бўлай деб турганда хитлар кеп қолган. Номарднинг ёнида қизи ҳам бор экан, шу дод солибди-да. Ҳаким, Шерзод қўлга тушган. Зокир қутулган.

— Ҳакимнинг отаси қутқариб қололмадими?

— Э, нимасини айтасан! Роса югурди, бўлмади-да. Уч йил ўтириб чиқди. Алишер бир йил. Ўзлари аҳмоқ — одам кўп жойда уришадими? Четрокқа олиб чиқ, кейин дабдала қил-да, жўна — қани, ким топиб олар экан! Нима дединг!

Қуёш ботди. Осмоннинг ранги синиқиб, ҳаммаёқни кулранг парда қоплаб олди. Йўлдан машиналар шувиллаб ўтмоқда эди. Бирдан кўнглим сиқилди. Кечаси билан дафтар текширишим кераклиги эсимга тушди.

— Бугун пиво йўқ экан-да,— деди у.— Майли, вақтинг бўлса, чиқиб тур. Қуйиб бераман. Азим деб сўра мени. Ҳаммаси билади.

У бурилиб кетди. Кўкрагини шишириб, бошини баланд кўтарганча тор кўчага кириб кетди. Бирон марта ҳам орқасига ўгирилиб қарамади.

Унга анқайиб йўлка четидаги темир бетон тўсиққа қоқилдим. Чиқиб қолган қайқи сими оёғимга жуда ёмон урилди. Шимимнинг почасини

шимарсам, оёғимнинг бир энлик жойи қипқизил шилинибди. Хайрият, шим йиртилмабди.

Уйга атиги бир бекат қолган бўлса-да, итар-итар билан трамвайга илиниб олдим. Трамвай ғала-ғовур, дим экан, нафасим қайтиб, бир зумда терга ботдим. Тер кўзимни ачиштирди. Қимдир оёғимни эзғилаб босди.

Оқсоқлана-оқсоқлана кета туриб чўнтагимни кавласам, рўмолча йўқ. Бефаросат хотин, нукул овқатни ўйлайди. Гумбаз бўлиб семириб кетган. Хўй, сон тегмаган, ўкувчиларимнинг кўз ўнгида юзимни қоғозга артаманми! Бурним-пурним қонаб кетса нима бўлади! Қачон ақл битади сенга? Доим: гўшг, картошка, пиёз... Лағмонга чўзилган хамир олиб келишим керак эмиш! Ана, гапни қаранг: эркак бошим билан шаҳарнинг ўртасида хамир кўтариб юрай! Э, ўргилдим сендақа хотиндан! Битта болани эплаб боқолмайди, доим чирқиллатгани-чирқиллатган. Яна бола тарбиясини ўргатадиган консультацияларга қатнайдилар!

То эшикка етгунча хотинимга дағдаға қилдим. Ичимда.

Уйга киргач, ечина солиб, тўғри ваннахонага ўтдим. Узок ювиндим. Сал енгил тортиб чиқдим.

Овқатланиб ўтириб, йўлдаги воқеани хотинимга айтиб бермоқчи бўлдим.

— Ҳозир келаётиб бир йигит билан ким тез юришдан баҳслашиб қолсак бўладими!

Хотиним пиқ этиб кулиб юборди. Жаҳлим чиқиб кетди.

— Нега куласан?

— Пиёда юришданми?

— Самолётдами бўлмаса?— дедим жаҳлимга ҳай бериб.— Қарасам, мендан ўтиб кетмоқчи. Эҳ-ҳе, йўл бўлсин, дедим-да... — Хотинимнинг ҳали ҳам илжайиб турганини кўриб, бирдан гапиргим келмай қол-ди.— Чойдан куй! .

— Кейин-чи!

— Кейинми? Кейин ҳеч гап бўлгани йўқ... Нега бу кайвони кампирларга ўхшаб саллаи дастор қилиб қолдинг?

Энди жаҳлимни босолмай қолдим.

— Боя бош ювгандим. Қуримаяпти,— деб минғирлади хотиним.

— Кир сочиқдан бошқа нарса йўқ эканми?! Яна дастурхон тепасида! Тур, кўзимдан йўқот! Қачон сон киради сенга?

Хотиним йиғламсираб, индамай ўрнидан кўзгалди.

Негадир сира ўзимни босиб ололмадим, бақиравердим:

— Қачон тартиб киради бу уйга! Нега супургини тикка қилиб қўйдинг? Ун кун бўлди полга сув тегмаганига. Шифоньернинг чангини қара, отингни ёзса бўлади...

Ўғлим нариги уйда ухлаб ётган эди, чириллаб йиғлаб юборди.

Ярим соатдан кейин хотинимга ҳасрат қилдим.

— Ке, қўй, ҳадеб тумшук қилаверма. Кайфиятим ёмон эди. Шунақа пайтда... биласан-ку, сени қистокқа оламан-да. Хўш, сендан бошқа кимга бақирай? “Эру хотин — қўш хўкиз” деб қадимгилар бекорга айтишмаган.

Турмушнинг оғирлигини назарда тутишган. Омочнинг бир томонини сен тортмасанг...

Ўз-ўзимдан хафа бўлиб кетдим: болалигим қачон қолади? Кап-катта одам, ота бўлатуриб, кўчада юрган кимқаёқдаги безори билан ўзишиб юрибман-а. Яхши ҳамки, ўзи пасайиб қолди. Муштлашиб, биқин-миқинимга пичоқ тортиб юборса, ҳолим не кечарди?

Ўзим шу ҳақда ўйлаяпман-у, хотинимга менинг ҳам асабим темирдан эмаслиги ҳақида куйиниб уқтиряпман...